

ÉLJELTÉ

A TORNAI-MEDENCÉBEN

R. Nagy
József

ALDEBARAN

2001 * 2011 [10] aldebaran

Tíz éves az Aldebaran Kutatóműhely

*„Én azt mondom, hogy lesz élet itt. Ez nem veszhet el.
Azt tartották a régi öregek, aminek becsi vesz, becsi lesz!”¹*

R. Nagy József

Életmód a Tornai-medencében

Tíz éves az Aldebaran Kutatóműhely – 1.

ISBN 978-963-08-3055-3

Felelős kiadó: Dobák Judit elnök

Szakmai lektor: Osgyáni Gábor

© R. Nagy József, 2011

© Aldebaran Kutatóműhely, 2011

Minden jog fenntartva.

Tartalomjegyzék

BEVEZETÉS	7
MÓDSZERTAN	10
LAKÓHELY, KÖRNYEZET	13
Lakás és ház	18
Borsodi identitás Tornában	19
Kivándorlók	21
Beköltözők és „benszülöttek”	22
NEMZETI, ETNIKAI KISEBBSÉGEK	25
Ki a cigány?	26
Konfliktusok	28
Vegetes házasságok	35
LÉLEK ÉS TEST	37
Vallás	37
Elégedettség és elégedetlenség	42
Étel-ital	46
Egészség, betegség	48
A MUNKA VILÁGA	50
Munkahely, foglalkozás	52
Tanulás	57
Gazdaság, kereset, pénz	59
SZABADIDŐ	64
Utazás	68
Közösség, nevelés	71
Segítségnyújtás	74
UTÓHANG	80
BIBLIOGRÁFIA	81
KÉPEK	83

(1. kép) A védett Esztramos hegy lábánál fekvő,
101 lakosú Bódvarákó főutcája.

Bevezetés

2007 és 2008 tavaszán az *Aldebaran Kutatóműhely* szervezésében a *Miskolci Egyetem* kulturális antropológia szakos hallgatóival csoportos terepgyakorlaton vettünk részt. Célunk az volt, hogy az adott időpillanatban rögzítsük s egy kulturális antropológiai vizsgálatra előkészítsük a Cserehát északi területének, a Tornai-medencének az életmódját.

A terepmunka helyszíne a Tornai-medence településeivel

¹ *A címoldalról* - (Tornaszentandrás – nő, 82 éves) Szászi Edina interjúból

A hallgatók terepen való munkáját *Dobák Judit* irányítása alatt *Török Zsuzsanna*, *Osgyáni Gábor* és *R. Nagy József* vezette. Ugyancsak *Dobák Judit* volt az, aki a kutatás alapjául szolgáló kérdőívet elkészítette, s *Osgyáni Gáborral* a terephelyszíneken való munkát megszervezte, szakmailag is felügyelte s koordinálta. Nélkülük a kutatás nem jöhetett volna létre. A kötetben található fényképek a terepmunka után, 2011-ben *Gergelyffy György* pótolhatatlan segítségével készültek.

A Tornai-medencéről az utóbbi pár esztendőben több színvonalas tanulmány² is készült, ezek – kiemelten *Osgyáni Gábor* 2008-as írása³ – alapossága mentesít minket a térség bővebb földrajzi, történeti, gazdasági, illetve kulturális ismeretése alól. Jelen szöveg kérdésfelvetéseivel, alapszintű elemzéseivel, egy adott időszak lenyomatszerű, a hangulatot is megjelenítő leírásával elsősorban orientációt próbál nyújtani, illetve adalékokkal kíván szolgálni a térség további kutatásaihoz.

Az adatok értelmezésekor és szövegbe foglalásakor nem egy klasszikus társadalomtudományi tanulmány formai keretei között képzeltük el munkát, sok-sok hivatkozással, terjedelmes bibliográfiával, hazai és nemzetközi kitekintéssel, elméletek ütköztetésével. Sokkal inkább az adatgazdagságra, a megszólaltatott emberek saját hangjára kívántuk helyezni a hangsúlyt, a nagy múlttal rendelkező magyar szociográfiai

² Dobány Zoltán: *A Cserehát történeti földrajza (18-20. század)*. Jósvafő, 2010, ANPI.; Durst Judit: „Bárok”, patrónusok versus „komák” – Elterő fejlődési utak az aprófalvakban. In: Váradi Monika Mária (szerk.): *Kistélepülések lépéskényszerben*. Budapest, 2008, Új Mandátum Kiadó, 232-281.p.; Fejes László et alii: *Társadalmi helyzetkép: életkörülmények Észak-Magyarországon*. Miskolc, 2007, KSH.; G. Fekete Éva: *A Bódva-vidék turisztikai fejlesztési stratégiája*. Edeleny, 2002, REG-LEX.; G. Fekete Éva: Cigányok a Cserehát-Hernád-Bódva vidéken. Tájégségi elemzés. In: Baranyi Béla (szerk.): *Roma szegregációs folyamatok a csereháti és dél-baranyai kistérségekben*. Budapest, 2005, Gondolat-MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 53-83.p.; Virág Tünde – Zolnay János: Csapdába került önkormányzatok, csapdában tartott szegények – közfoglalkoztatás a Cserehátban. *Esély*, 2010/1., 119-130.p.

³ Osgyáni Gábor: Mindentől távol – Falvak a tornai medencében. In: Váradi Monika Mária (szerk.): *Kistélepülések lépéskényszerben*. Budapest, 2008, Új Mandátum Kiadó, 196-232.p.

irodalom munkáinak stílusát, módszerét sem idegennek tartva megközelítésmódunktól.⁴

Közös munkát tarthat kezében az olvasó: a kérdőíveket rögzítő kérdezőbiztosként, az interjúkat készítő terepmunkásként működő egyetemi hallgatók, a munkát előkészítő és koordináló terepmunkavezetők, az eredményeket értelmező és megfogalmazó szerző együttes erőfeszítéseként jöhetett létre ez a kiadvány. Legfontosabb szereplői ennek a munkának azonban maguk a térség lakói, akik vállalták, hogy rövidebb-hosszabb időre megosztják életüket a kérdezőkkel s beszélnek érzéseikről, múltjáról, jelenről és jövőről, véleményt formálnak életükről, megfogalmazzák azt, ami számukra magától értetődő, de a kívülről érkezeteknek megismerendő világ.

⁴ A szöveg hangulati felütése nagyban hasonul más *Aldebaran* kiadványokéhoz. Vö.: Török Zsuzsanna: *Birokra kelni a valósággal*. In Bócsi Krisztián – Török Zsuzsanna: *Birokra kelni a valósággal. Vizuális antropológiai esettanulmányok*. Miskolc, 2005. *Aldebaran*, 7-10.p.

Módszertan

A terepmunka két jól elhatárolható síkon mozgott. Az értékelés alapjául egy 63 kérdésből álló, összetett kérdőív szolgált. Időben is, tartalmilag is ezt követték a különféle interjúk: genealógiai, foglalkozási, témaorientált és életútinterjúk. A kvantitatív interjúk alanyai szinte kizárólag a kérdőívekre is választ adók közül kerültek ki.

A mintavételt nagyban befolyásolta a praktikum. Azaz csakis azokat az embereket tudtuk megkérdezni, akik a kérdéses időpontjában otthon tartózkodtak, hajlandók voltak a feltett kérdésekre választ adni, s képesek voltak mondanivalójukat megfogalmazni. Természetesen szem előtt tartottuk azt az általános szabályt, hogy egy minta akkor vetíthető a közösség egészére, ha a mintának lényegében ugyanolyan az összetétele, mint az alapsokaságnak. Az interjúalanyok megkeresése az első időszakban valószínűségi, azaz SRS (*Single Random Sampling* = egyszerű véletlen mintavétel) kiválasztással történő mintavétel alapján történt. A valószínűségi mintavétel egyik alapvető törvényét figyelembe véve, ha egy populáció minden egyedének egyforma az esélye, hogy a mintába bekerüljön, akkor ez a minta reprezentatív lesz erre a populációra nézve.⁵ A kellő helyismeret megszerzése s a kutató jelenlét tudatosítása után párhuzamosan alkalmaztuk az SRS és az úgynevezett *görgetett mintavételt*.⁶

⁵ Lásd: Babbie, Earl: *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata*. Budapest, 1995, Balassi Kiadó, 311-313.p.

⁶ Az alkalmazott módszerek egyes elemeit más kutatásokban külön-külön is, együtt is többször kipróbáltuk, teszteltük. A kutatás vezetőinek számos publikációja épül erre a megközelítésre: Dobák Judit: A diósgyőri munkáskolónia. In Horváth – Pethő – Tóth (szerk.): *Munkástörténet – munkásantropológia*. Budapest, 2003, Napvilág Kiadó, 160-170. p.; uő: Mental maps in the colony of the Diósgyőr metalworks. In *Growth, Decline and Recovery. Heavy Industrial Regions in Transition*. Budapest - Miskolc, 2008, Institute of History of Hungarian Academy of Sciences – University of Miskolc,

Annak ellenére, hogy kimutathatók apró aránytalanságok a begyűjtött adatokban, az anyag egésze reprezentatív módon kiegyensúlyozottnak minősíthető.

A Tornai-medence határai között jelenleg 10 település található: Becskeháza, Bódvalenke, Bódvarákó, Bódvaszilas, Hidvégardó, Komjáti, Tornabarakony, Tornanádaska, Tornaszentandrás és Tornaszentjakab. A Becskeházán rögzített adatok nem képeznek külön kategóriát, mivel a megkérdezettek száma olyan alacsony volt, ami nem tette lehetővé az általánosítást. Némely esetben ugyancsak fenntartással kezelendők a tornabarakonyi eredmények is. Ez utóbbi két településen ugyanis a lakosság jelentős részét kitevő „lakók”, „hétvégesi”⁷ lakosok nem voltak megkérdezhetőek.

A terepen tapasztaltak miatt a mintába vontuk Perkupát is. Bár a település a Galyaság és a Tornai-medence galyasági határán található, a térség legfontosabb közlekedési útjának – a 27. számú főút – köszönhetően minden tekintetben több a kapcsolata a tornai falvakkal, mint a galyaságiakkal. Ugyanezen ok miatt nem került a mintába Szögliget, amely zsákfaluként ezeket a kapcsolódási pontokat nem tudja felmutatni.⁸

A 2007-es és 2008-as terepmunka alatt a Tornai-medence lakosságának kicsivel több mint 10%-át, 485 főt kérdeztünk meg. Az egyes települések lakossági arányait figyelembe véve, minden településről hasonló, 10-12% körüli arányban szólaltattunk meg embereket. Az összes válaszadó 40%-a férfi, 60%-a nő volt. Legidősebb interjúalanyunk a kérdezés évében 89, a legfiatalabb 18 esztendő, míg a megkérdezettek átlagéletkora 50 év volt.

255-260. p.; uő: Rozsás vidék. In Danó Orsolya (szerk.): *Bánandrás. Írások és Képek Bán András 60. születésnapjára*. Miskolc, 2011, KVAI, 139-148. p.

⁷ A települést pihenőhelyként használó, hétvégénként a településre érkező, városi lakosok.

⁸ Az azonban nyilvánvaló, hogy a Tornai-medencével foglalkozó jövőbeni kutatások nem tekinthetnek el Szögliget vizsgálatától sem, hiszen a település gyermekhiány miatt 2004-ben bezárt általános iskolája, mely alapítványi keretek között a 2006/2007-es tanévben újjáindult, jelentős részben tornai gyermekek oktatására épül.

A megkérdezettek túlnyomó része a foglalkoztatás szempontjából inaktív életet élt. Feltehetően ebben az is közrejátszott, hogy leginkább ők voltak azok, akiket egy-egy interjú erejéig megszólaltathattunk – ráérték beszélgetni. Aktív keresőként 14,4 %, háztartásbeliként 7,4% került a mintába. A többség nyugdíjas (28%), a gyermekgondozás valamely formáját végző (25,5%), tanuló (15%), illetve munkanélküli (4%) volt.

Iskolai végzettség tekintetében a derékhadat a 8 általánost (28%) és a szakmunkásképzőt végzetek (25,5%) alkotják. Jelentős a 8 általánost be nem fejezettek száma is (15,9%), jellemzően a cigányok mellett az idősebb háztartásbeli nők, a termelőszövetkezetekben dolgozók köréből. Mindössze a megkérdezettek 15,3%-a rendelkezett szakközépiskolai vagy gimnáziumi érettségivel, s csupán 7,9% volt a felsőfokú végzettségűek aránya.

Lakóhely, környezet

Az első kérdésre – *Mennyire szeret Ön itt, ezen a településen lakni?* – három fő kivétellel mindenkinek határozott válasza volt. Előfordultak határozottan negatív, de határozottan pozitív viszonyulások is, ez az ötfokozatú skálán 1-est, illetve 5-öst jelentett. A térség egészét tekintve az átlag 4,1 volt, azaz egyértelműen az elégedettség, az elfogadás dominált. Igazán meggyőzőnek akkor látszik ez a viszonyulás, ha tudjuk, hogy maximális, 5-ös osztályzatot többen adtak, mint az összes többi együttvéve.

Érdekes megvizsgálni a terület egyes települései közötti eltéréseket. Az átlagot nyújtó települések (Bódvarákó, Perkupa, Komjáti és Hidvégardó) mellett egyes falvak (Tornabarakony, Tornaszentandrás, Tornaszentjakab) jóval az átlag fölötti értéket produkáltak, míg mások (Bódvalenke, Bódvaszilás, Tornanádaska,) jelentősen ez alatt teljesítettek.

A magukat cigányként megnevezők településükhöz való kötődésének átlaga 4,04, azaz a térségi átlagot mutatja, mint ahogyan azon nem magyaroké, szlovákoké, lengyeleké, németeké stb. is – 4,01 –, akik a térségben élnek.

A mikrorégió települései között létezik egy hallgatóságos sorrend, melyben az egyes falvakat élhetőségük szerint rangsorolják. Ezt ismerve sokan kialakítanak magukban olyan identitáselemeket, mely szerint a kiemelt falvakban lakók többet érnek a hátrébb sorolt települések lakosainál.⁹

„Én nem mondom, de Bódvasziláson, Komjátiban, Szögligeten, Tornaszentandráson mások a népek. A beszédről lehet tudni, ki hová tartozik. Behunyom a szemem és tu-

⁹ Hasonló helyzetet ír le Török Zsuzsanna Uszkáról szóló tanulmányában. Török Zsuzsanna: *Határeset - tanulmány egy Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei kistelepülés etnikai viszonyairól és identitásáról.* <http://magyardiplo.hu> [...]

dom. Itt Szilasón, a szilasi emberek okosabbak, műveltebbek, mint a környéken, öltözködésben is.” (Bódvaszilas – nő, 62 éves)¹⁰

„Nyugodt hely, meg központi településnek számít itt, jó az orvosi ellátás, Szentendrácson és Bódvarákón ez hiányzott. Itt a legjobb.” (Bódvaszilas – férfi, 72 éves)¹¹

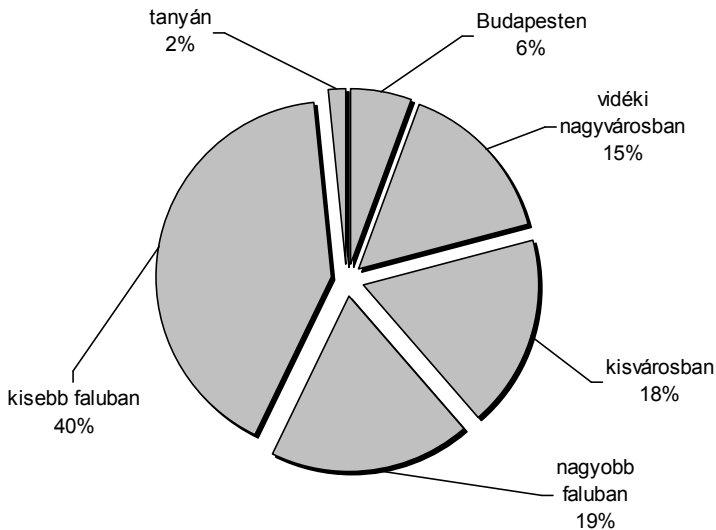
Település	Értékátlag
Bódvalenke	3,67
Bódvaszilas	3,88
Tornanádaska	3,89
Bódvarákó	4,00
Perkupa	4,00
Komjáti	4,06
Hidvégardó	4,19
Tornaszentjakab	4,43
Tornaszentandrás	4,53
Tornabarakony	4,60

Mennyire szeret Ön itt, ezen a településen lakni?
[Nagyon szeret (5) – nagyon nem szeret (1)]

A térségben lakók túlnyomó többsége, 71,4%-a nem kívánja véglegesen elhagyni lakhelyét. Ha ehhez hozzávesszük, hogy a települések között ez az arányszám Bódvalenkén 29%, Bódvarákón és Tornanádaskán 50%, akkor még inkább határozott a többi településen lakó véleménye. Konkrét költözési tervvel a válaszadók 6,3%-a, nem realizálható vágyként megjelenő szándékkal 16,9%-a rendelkezik.

¹⁰ Juhász Péter interjújából

¹¹ Farkas Kitti interjújából

Őn szerint hol jobb lakni?

Az interjúk során nyilvánvalóvá vált, hogy sokak számára a költözés ugrás az ismeretlenbe, s ezt a kockázatot még a biztosan ismert, de rossz, kilátástalan, helyben leélt jövő miatt sem képesek sokan vállalni.

„Nem tudom, én nem tudom, hogy mi a panel, abban milyen élni, azt nem tudom, de úgy nekem mindig ez volt a vágyam, el itthonról.” (Becskeháza – nő, 30 éves)¹²

Az új élet kezdésének rizikóját a kérdőívek és az interjúk adatai alapján elsősorban a helyváltoztatással keveset veszítő rétegek vállalják – legalábbis egy interjúszituációban tett kijelentés erejéig. Bódvalenkén azok az állami juttatásokból, segélyből, nyugdíjból élő, leromlott ingatlannal rendelkező cigányok, akik ezt a jövedelmet máshol is megkaphatják, míg

¹² Sárközi Ágnes interjújából

Tornanádaskán éppen a „cigányok elől menekülők”, akik szerint bárhol jobb lehet, illetve a kihalóban lévő településen – Becskeháza, Tornabarakony – az a pár fiatal, akit elrettent egy szolgáltatások és saját korosztály nélkül leélendő élet lehetősége.

Az elköltözés és maradás kérdését gyakran nem az észérvek, hanem az érzelmi viszonyok segítségével kívánják megválaszolni. Hiába látják, hogy „a falunknak már nem sok jövője van”¹³, valami megfoghatatlanra hivatkozva mégis maradnak: „Én itt születtem, itt haljak meg.”¹⁴ A legtöbb esetben, főleg idős embereknél a múlta, az ősökre, a hagyományokra való hivatkozás a leggyakoribb.

„Soha nem akartam innen elmenni. Itt volt mindenkim. Az apám itten van a földben. Akármi volt, akárhogy lesz, én innen nem megyek.” (Hidvérgárdó – férfi, 87 éves)¹⁵

De ugyanez a honvágygal telített viszony fiataloknál is előfordul, igaz, sokkal ritkábban.

„Igen nagyon szeretem Szilast. Ha már utazni kell, minden bajom van.” (Bódvaszilas – nő, 42 éves)¹⁶

Mindeközben munkaerejük teljében lévő férfiak, ha költözésről, egy távol felépített szebb és újabb jövő lehetőségéről esik szó, életkorukat használják mentségül maradásukra.

„Ha lenne 'idóm', biztosan elköltöznék innen. Ez halálra van ítélve, ez a megye.” (Bódvaszilas – férfi, 48 éves)¹⁷

„Hát hiába, aki tud, menekül. De ma már mi hová menjünk, öregek?” (Bódvaszilas – férfi, 56 éves)¹⁸

¹³ (Tornaszentandrás – nő, 71 éves) Szalontai Ildikó interjújából

¹⁴ (Hidvérgárdó – férfi, 72 éves) Györi Péter interjújából

¹⁵ N. B. interjújából

¹⁶ Sz. T. interjújából

¹⁷ R. T. interjújából

Kívülálló számára jól észlelhető a maradók rezignációval és lemondással teli beszédmódja, amely szükségszerűen mindig a szép és értelmes, gazdag múltat veti össze a jelen pusztulásával és kilátástalanságával.

„El kell fogadnunk azt, hogy egy elhaló településen maradunk, de már nem élvezzi úgy ezt az ember, mint amikor még fiatalabbak voltunk. [...] A családok csonka családdá válnak, tehát a szülők itt maradnak, a gyerekek újrakezdik távol...” (Hidvégardó – nő, 71 éves)¹⁹

„Akárhol laknak, ha egyszer-kétszer fognak hazajönni egy évben, akkor is, mert ragaszkodnak. Mert az úgy van, hogy minél idősebb az ember, annál jobban vonzódik a gyökereihez vissza.” (Tornaszentandrás – nő, 57 éves)²⁰

Település	A	B	C	D
Komjáti	3,0%	15,2%	0%	81,8%
Tornaszentandrás	1,6%	11,5%	4,9%	80,3%
Tornabarakony	20,0%	0%	0%	80,0%
Perkupa	10,0%	10,0%	5,0%	75,0%
Hidvégardó	4,2%	12,5%	8,3%	73,6%
Bódvaszilas	2,6%	13,2%	10,5%	69,7%
Tornaszentjakab	0%	37,5%	0%	62,5%
Bódvarákó	50,0%	0%	0%	50,0%
Tornanádaska	11,5%	34,6%	7,6%	50,0%
Bódvalenke	29,6%	22,2%	7,4%	29,6%

Elköltözni és maradni kívánók településeken belüli aránya

*A – egy-két éven belül elköltözik; B – elköltözne, de nincs rá lehetősége;
C – nem költözik, de majd egyszer szeretne; D – nem akar elköltözni*

¹⁸ R. B. interjújából

¹⁹ Gázsó Dóra Júlia interjújából

²⁰ Hrickó András interjújából

Lakás és ház

A Tornai-medencében található ingatlanok átlagos lakóterülete 96 m². A terepmunka során tapasztalt legkisebb alapterülete 10 m², a legtöbb 400 m² volt. Legtöbben, a megkérdezettek 34%-a nagyjából 120 m²-es lakást birtokolnak. Az ingatlanok 23%-a 50-90 m², 9,9%-a 120-400 m² közötti területtel rendelkezik, 50 m² alatt csupán 5%-uk volt. Bár több cigánycsalád is található a legkisebb lakóterületekkel rendelkező ingatlantulajdonosok között, jellemzően 70-80 m²-es házakban élnek. A kis alapterületű ingatlanokat javarészt elsősorban nyugdíjas, egyedülálló, 8 általános iskolát meg nem haladó végzettségű, gyakorta volt termelőszövetkezeti tag, illetve háztartásbeli nők birtokolják.

A nagy, 120 m²-t meghaladó házak tulajdonosi rétege ettől nem nagyon különbözik: ugyancsak nyugdíjasok, legnagyobb arányban nők, alacsony, a szakmunkásképzőt meg nem haladó iskolai végzettséggel. A magasabban kvalifikált, érettségizett, felsőfokú végzettséggel rendelkezők szinte kizárólagosan 80-100 m² alapterületű házakban élnek. Többen úgy indokolták ezt az elsőre nehezen magyarázható furcsaságot – hogy a képzetebbek, kisebb házakban élnek, mint a képzetlenek –, hogy a magasabb presztízzsel rendelkezők számára már nem volt szükséges olyan ingóságokat, ingatlant birtokolni, ami emelné értéküket a közösség szemében.

„Itt ezek a 'másodrendű' emberek mind hatalmas házat építettek, akkor is, ha ketten voltak az asszonnyal, hogy mutassák a többieknek, milyen sokat érnek ők. Aztán a másik sem akart lemaradni, az is akkorát épített. [...] Aki meg amúgyis értékes ember volt, az meg építhetett nor-

mális házat, az akkor sem nézték le a többiek.” (Bódvaszilas – férfi, 58 éves)²¹

Borsodi identitás Tornában

A Tornába érkezők meglepetéssel tapasztalhatják, hogy a helyiek nem mutatnak fel semmiféle „tornaiságot”, ebbéli identitásuk sem szimbolikus, sem funkcionális szinten nem létezik. Egymással vagy kívülállóval való beszélgetések során következetesen a „borsodi” jelzót használják magukra.

Az ország legkisebb megyéje, Torna vármegye eredetileg erdőispánság volt, gyakorlatilag a Bódva völgyét jelentette. 1881-ben Abaúj vármegyével összevonva alakult ki Abaúj-Torna vármegye.²² A borsodi vonalat tovább látszik erősíteni az a tény, hogy a vármegye területét 1884-ben kiigazították, ekkor csatolták hozzá Borsod vármegyétől Szent-Jakab (Tornaszentjakab) községet.²³ A tornai érdekvényesítő képesség és tudat erodálódását jól mutatja az, hogy a II. világháború után az addigi Abaúj-Torna elnevezésből elhagyták Tornát, a vármegye neve Abaúj lett, majd ezt követően az 1950-es megyerendezés eredményeként Borsod-Abaúj-Zemplén megye részévé vált, szintén elhagyva a vármegye régi nevét. Miközben azonban a másik, Borsod-Abaúj-Zemplén megye nevében említés nélkül maradt töredék vármegye, Gömör jelentős aktivitást mutat területi identitásának

²¹ R. Nagy József interjújából

²² 1881. évi LXIV. törvénycikk Abauj [sic!] és Torna megyék egyesítéséről [sic!].

²³ 1884. évi VII. törvénycikk némely megyék határának egyes községek és puszták átcsatolása által való kiigazításáról, s az ezzel kapcsolatos intézkedésekről.

megőrzése és újjáélesztése terén²⁴, addig ezafajta törekvés Tornában nem mutatkozik²⁵.

Ugyancsak számos esetben volt megfigyelhető, hogy az országhatár szlovákiai oldalán lévő tornai települések lakosait nem magyarként, hanem csehszlovákként [sic!], ritkábban szlovákként vagy tótként azonosították.

„ A tv-ben az időjárás-jelentő ember [Reisz András], az a csehszlovák... az nem magyar.” (Bódvászilás – nő, 62 éves)²⁶

Hozzá kell tennünk, a határ túloldaláról (például Torna településről) átlátogató, munkát vállaló vagy csak kalákában segédkezőknél, annak ellenére, hogy többükkel interjút is készítettünk, egyetlen esetben sem találkoztunk a magyarságtudat nyomaival. Jellemző volt, hogy természetesnek vették szlovákiai létüket s asszimilációjukat nem fájdalmas folyamatként, hanem a hétköznapi élet velejárójaként fogták föl.

Könnyű lenne a lokális identitás ilyen mértékű elvesztésének indokaként megnevezni a vármegye többszörös annektációját, a szimbolikus jelek teljes elvesztését, a trianoni határhúzást vagy a szocializmus időszakának térségpolitikáját. Feltehetően ehhez hozzájárul a tornai falvakra jellemző, évszázados múlttal rendelkező, erőteljes „amerikázás”, a helyi, aktív értelmiség híján a civil kezdeményezések hiánya, a falvak hagyományos társadalmi szerkezeteinek fellazulása, s nem elhanyagolhatóan a cigányok jelentős létszámbeli erősödése is.

²⁴ Magyarországon is, Szlovákiában is létezik *Gömörország* egyesület, virtuális pénzzel, saját folyóirattal, jelentős könyvkiadással, kulturális aktivitással, civil szervezetekkel, a megyén belül külön táblák tájékoztatják az utazót, hogy Gömör területére érkezett stb.

²⁵ A *Gömör-Tornai fesztiválon* is elsősorban a gömöri, galyasági, illetve a határon túli települések aktivitását figyelhetjük meg, a Tornai-medence falvai egy-két kivételtől eltekintve távol maradnak a rendezvényektől.

²⁶ Juhász Péter interjújából

Kivándorlók

A Bódva völgy felső vidékét a kivándorlással foglalkozó szakirodalom „amerikázós”, „amerikás” vidékként tartja számon. A XIX. század végétől kezdődően, egészen a II. világháborúig átívelően nagyon jelentős volt a térségből való emigráció. A XX. század elejétől a vármegye hivatala megnehezítette az útlevél kiállítását, de ez csak lassította a kivándorlást, megszüntetni nem tudta. Így adódhatott, hogy a vármegye népessége csökkenő tendenciát mutatott „melyet az erős kivándorlás aszított meg.”²⁷

A kivándorlások célpontja az Amerikai Egyesült Államok, illetve kisebb mértékben Kanada volt. Ezek az utak ritkán végződtek külhoni letelepedéssel, pár évnyi munka után általában hazatértek. A kiutazók elsődleges célja a pénzszerezés, majd ennek segítségével a földterület növelése volt.

„Mert azok azért mentek ki, fiam, hogy több pénzüik legyen. Hogy tudjanak venni birtokot.” (Tornaszentandrás – nő, 69 éves)²⁸

„Nagyapám volt Amerikában, mert szűken volt a pénz, hát kiment, ott keresett egy kis pénzt...” (Tornabarakony – nő, 83 éves)²⁹

A visszatérők bőkezűségéről árulkodik a hidvégardói Nepomuki Szent Jánost ábrázoló öntöttvas szobor is. Volt példa arra is, hogy a külön-külön kiutazó fiatalok idegenben ismerkedtek, majd házasodtak meg, úgy tértek haza. A hirtelen gazdagodást azonban a II. világháborút követően nem nézték jó szemmel, s abban nem a rengeteg elvégzett munkát, hanem

²⁷ Tolnai Világlexikon. Abaúj-Torna vármegye. Budapest, 1912, Magyar Kereskedelmi Közlöny Hírlap és Könyvkiadóvállalat.

²⁸ Tóth Anett interjújából

²⁹ Nagy Éva interjújából

azt látták, hogy valakinek sokkal több van, mint a körülötte lévő szegény embereknek.

„Amerikába ment, az ott keresett pénzből földet vett itt-hon, emiatt kulák lett [...] ki volt írva nagy papírra, hogy Kocsis Mihály spicli kulák...” (Tornanádaska – nő, 68 éves)³⁰

A helyi problémák megoldásának ez a módja – amit többen csak a bajok előli, elsősorban férfiakra jellemző menekülés-ként fogtak fel – 1956-ban, illetve az után is megmaradt.

„A férjem egy barátjával disszidálni akart [...] Pestig eljutottak és ott egy éjszaka alatt elitták az útiköltséget, még adósságot is csináltak. Hazajöttek, mi meg feleségek fizettük az adósságot, mert kölcsönkérték a visszaútra.” (Perkupa – nő, 87 éves)³¹

A rendszerváltoztatás után, gyakran segítséget kérve a régóta külföldön élő kint maradottaktól, de új helyeket, formákat is kipróbálva ismét gyakori jelenség lett a külföldi munkavállalás, a kivándorlás. Terepmunkánk alatt a cigányokon kívül csak elenyésző számban találtunk olyan családot, ahol nem volt a múltban vagy a jelenben külföldön élő rokon. Nem egy olyan idős emberrel készült interjú, akit akár évente több hónapra is, általában a téli hónapokra magához vesz külföldön élő hozzátartozója.

Beköltözők és „bennszülöttek”

A megkérdezettek egészségét tekintve a válaszadók 48%-a ott született, ahol jelenleg is lakik, 52%-uk beköltöző. Jelentő-

³⁰ Gulyás Rita interjújából

³¹ Kasuba Judit interjújából

sebb részük házasodás útján, kisebb részük a munkaalkalmakat követve váltott települést. A megkérdezett, nem helyben született cigányok között jelentős volt az indokok közt az, hogy „Itt volt hely.”³², azaz nem munkát kerestek, nem házasodtak, hanem a céltelepülésen lévő lakhatási lehetőség miatt választották az adott falut lakóhelyként.

<i>Település</i>	<i>Bennszülött</i>	<i>Beköltöző</i>
Tornabarakony	80%	20%
Bódvarákó	75%	25%
Tornaszentjakab	75%	25%
Tornaszentjakab	75%	25%
Komjáti	60,5	39,5%
Perkupa	55%	45%
Tornanádaska	52%	48%
Bódvalenke	44%	56%
Hidvégdó	42%	58%
Bódvaszilás	36,5%	63,5%

Beköltözők és „bennszülöttek” aránya

A beköltözők túlnyomó része, 92%-a a megyén belülről érkezett jelenlegi lakhelyére, ezek között is a térségből, a Cserehátból érkezők vannak a legnagyobb számban.

„[Az 1960-as években] szinte mindenki a faluban ment férjhez, volt, aki a szomszéd faluba” (Tornaszentandrás – nő, 65 éves)³³

A Tornai-medence központi településén, Bódvaszilason a legmagasabb a beköltözők aránya. Ezt sokan azoknak a központi intézkedéseknek tulajdonítják, melyek Bódvaszilás fejlesztése mellett a környező kistelepülések sorvasztását irányozták elő.

³² (Bódvalenke – nő, 41 éves) Juhász Péter interjújából

³³ Pintér Ágnes interjújából

„Sokan a 80-as években bérházba költöztek, 85-ben Bódvaszilásra mentek, ott szentandrásai sor épült.” (Tornaszentandrás – férfi, 27 éves)³⁴

„Bódvaszilast fejleszteni kellett. Nem adtak [Tornaszentandráson] se házhelyet, se semmit. Jobb lett volna százszor a falu. Akkor aztán jöttek azok a pajtikák. Ez az, hogy oda mindent Szilasnak.” (Tornaszentandrás – férfi, 50 éves)³⁵

A távolabbról jöttek 46%-a a klasszikus értelemben vett „vándormadár” kategóriába tartozik, jelenlegi lakhelyét megelőzően legalább 3-4 lakhellyel rendelkezett. Akadt közöttük olyan is, aki nem volt képes felidézni előző lakhelyeit, csupán annyit mondott: „pásztorkodtam, csavargók voltak a szüleim...”³⁶

A lakóhelyükkel elégedettek (4 és 5 érdemjegy) között nagyjából fele-fele arányban oszlanak meg a helyben születettek és a beköltözők. Ahogyan csökken az elégedettség mértéke, úgy növekszik a településen belül a beköltözők számaránya. Az elitélő érdemjegyek (2 és 1) esetében a helyi születésűek és beköltözők aránya már 40% - 60%. Ezen belül kirívó a 2-es érdemjegyet adók aránya, ahol 11% „bennszülető” 89%-nyi beköltöző jut. A mélyinterjúk alapján vélelmezhető, hogy elégtelen osztályzatot gyakran elkeseredésükben adtak az interjúalanyok, ez nem tükrözi valós véleményüket, míg az elégséges osztályzat jobban átgondolt döntés eredménye lehet.

³⁴ Kiss Evelin interjújából

³⁵ Kiss Dorottya interjújából

³⁶ (Bódvalenke – nő, 32 éves) Gulyás Tibor interjújából

Nemzeti, etnikai kisebbségek

A Tornai-medence legmeghatározóbb etnikai kisebbségén, a cigányon túl számos más náció is képviselteti magát. A megkérdezettek 16,5 %-a vagy rendelkezik nem magyar és nem cigány szülőkkel, és/vagy magát is annak vallja. Ezen a kategórián belül ebben legnagyobb arányban, 77%-kal a szlovákok képviseltetik magukat. 6,8%-nyi horvát, 5%-nyi lengyel, illetve az 1-2 főt jelentő, 1% alatti arányban orosz, ukrán, kazah, sváb és cseh számítható a megkérdezetteknek ebbe a csoportjába.

Terepmunkánk során a megkérdezetteknek 10,07%-a cigánynak vallotta magát. (A hivatalos – bár életszerűtlen, illetve tízévenkénti felvétele miatt mára már elavult adatai miatt sokak által kritizált – *KSH* felmérés³⁷ szerint a Tornai-medence lakosságának 6,77%-a cigány.) A kérdőívek felvétele során több olyan eset is előfordult, amikor a válaszadó apját is, anyját is cigányként azonosította, de magát magyarnak vallotta, illetve szüleit magyarként, magát pedig cigányként nevezte meg.

A régen sem túl jelentős zsidó jelenlét nyomai már csak anekdotisztikus, ritkán megújuló emlékekben érhetők tetten, mint amikor egyik interjúalanyunk anyósa régi házat vett, abban laktak, felújították, s mikor el akarták adni, „megjelent négy nagy zsidó, ilyen szakállasan”³⁸ mert a ház úgy volt feljegyezve, hogy az egy zsidó templom, így az árát ki kellett fizetni a megjelenő zsidóknak.

³⁷ Népszámlálás 2001. - 4.2. *A nemzetiségi népesség száma településenként – cigány*

³⁸ (Hidvérgárdó – nő, 70 éves) Barabás Zsuzsanna interjújából

Ki a cigány?

A megkérdezettek egy része konkrét antropológiai jellemzők alapján azonosítja cigányként az embereket: „a pittye vastag”³⁹, „vastag a szája”⁴⁰, „a szájuk széle kékes”⁴¹. A válaszadók 52,2%-a bőrszínét tartja az egyik legfontosabb megkülönböztetési jellemzőnek. 13% szerint „ránézésre” meg lehet állapítani valakiről, hogy cigány-e vagy sem. Érdekes módon a hajszínt egyetlen interjúalanyunk sem említette.

Jóval többen helyezik a kulturális sajátosságokra a hangsúlyt. A megkérdezettek 63,7%-a a viselkedést tartja a legfontosabbnak, 10,1%-a a beszédmód, a szavak formálásának sajátosságai alapján jelenti ki, hogy „a cigány megszólalásig magyar, onnantól cigány”⁴².

Az emberek mintegy 9,9%-a szagok alapján (is) dönt, véleményük szerint a cigányoknak jellegzetes szaguk van, ami egyrészt biológiai sajátosság, másrészt az elfogyasztott élelmiszerek miatt alakult ki, harmadrészt a hiányos tisztálkodási szokásoknak köszönhető. Paradox módon a cigányok testszagról szóló vélemények egy részét maguk a – elsősorban asszimiláns vagy asszimilációra törekvő – cigányok hangoztatják.

„Olyan büdös az anyja, a gyerek nem vette be a mellét. Rá kellett szoktatni a tápszerre. Nem vette be a mellét az anyjának, olyan büdös, mert nem fürdik. Azért, mert hogy takarítok, fürdünk [...], tisztán járunk [a többi cigány azt mondja], jaj, hát legyengülnek a víztől. [...] Nem mosnak kezet véccé után a cigányok, úgy nyúlnak a tésztához, mindenhez. Meg annyi, hogy nem higiéniai értékűek, nem tudják értékelni a higiéniaát. Úgyhogy nem mosnak normálisan, nem ismerik azt, hogy mi az a hypó [...] vagy

³⁹ (Hidvégárdó – nő, 53 éves) Győri Péter interjújából

⁴⁰ (Bódvarákó – férfi, 21 éves) Németh Adrienn interjújából

⁴¹ (Bódvaszilás – férfi, 46 éves) Gyökér Róbert interjújából

⁴² (Bódvaszilás – férfi, 58 éves) R. Nagy József interjújából

mosogató, vagy öblítés, nem ismerik. Ahogy esik, úgy puf-fad [sic!] és jó, és jó...” (Bódválenke – nő, 41 éves)⁴³

Mindeközben megfigyelhető és jól azonosítható a más nemzetűekkel szembeni, saját tapasztalaton és megfigyelésen alapuló tolerancia, a „bűdös”, „koszos” sztereotípiák kritikus szemlélete. A térséget a háború alatt románok és oroszok is megszállták, szlovákokkal a határ közelsége miatt jelenleg is közvetlen kapcsolatuk van

„Nem kell az, hogy a románok koszosak mindegyik. Románok se, de az oroszok se voltak koszosak. Mihelyt egy helyre bejutottak [...] mindig azon törekedtek, keresett egy ilyen helyiséget, fürdött. Ahol csak lehetett, leálltak és csinálták a fürdést.” (Bódvászilás – férfi, 71 éves)⁴⁴

Az utóbbi évek segélyezési, illetve integrációs politikája, ezen belül a *politikailag korrekt* beszédmód elterjedése további megkülönböztető jegyet hozott elő. Ebben a magyarok a cigányok kiemelt helyzetét hangsúlyozzák, mely szerint ha valaki ingyen, semmiért kap segélyt, figyelmet, munkát, az cigány.

„A cigányért leszáll a helikopter, a magyarért nem...” (Bódvászilás – férfi, 33 éves)⁴⁵

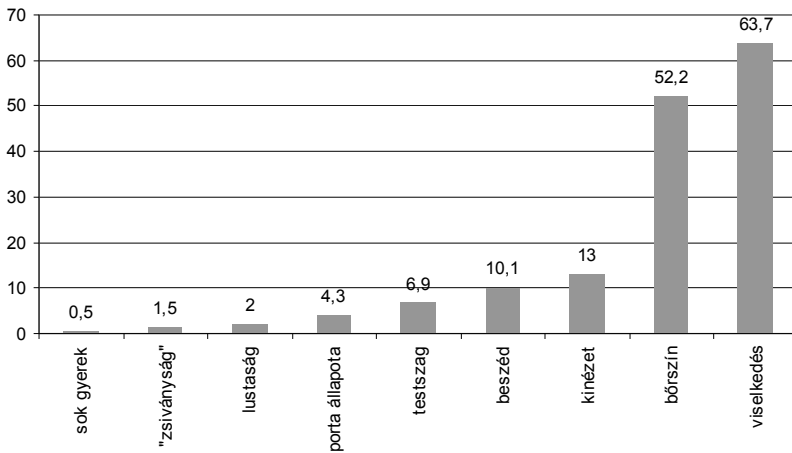
A cigány válaszdadók, hasonlóan a nem cigány megkérdezettekhez, a bürokráciára és a viselkedésre helyezték a hangsúlyt, de többen kiemelték a gondolkodásmódbeli különbségeket is.

„[Az a cigány], aki csenga, rendetlenül viselkedik. Ne vegyenek mindenkinek egy kalap alá. Az a cigány, aki úgy is él, mint egy cigány.” (Bódvászilás – férfi, 36 éves)⁴⁶

⁴³ Juhász Péter interjújából

⁴⁴ Iván Tünde Éva interjújából

⁴⁵ Szentes Ádám interjújából

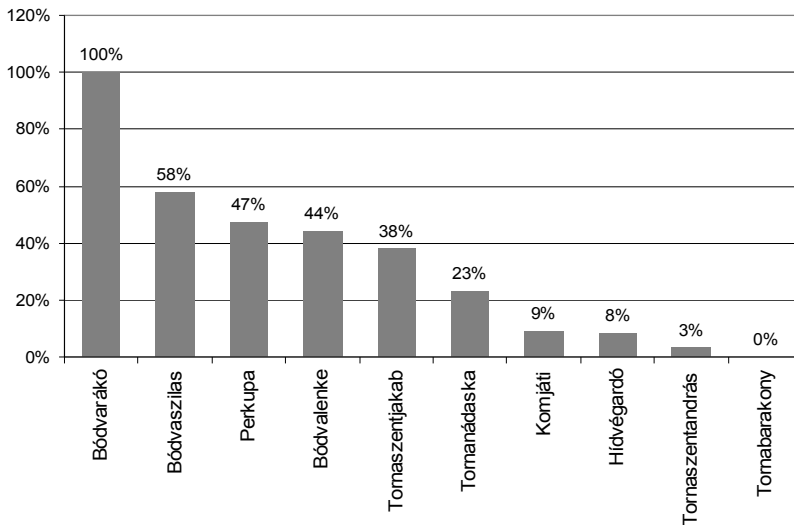
*Honnan lehet tudni, hogy valaki cigány?
[A megkérdezettek %-a]*

Konfliktusok

A megkérdezettek – cigányok és magyarok – 27%-a véli úgy, hogy saját településén problémák, konfliktusok vannak cigányok és magyarok között, míg 73% nem így látja.

A településenkénti vélemények értelmezése komplex feladat. Nem azok az eredmények születtek, amelyeket várnánk, nevezetesen hogy a legnagyobb arányú cigánylakossággal rendelkező településeken látják a legnagyobb arányú problémákat, legkonfliktusosabbnak a cigány-magyar együttélést.

⁴⁶ Mikó Krisztina interjújából

Problémák cigányok és nem cigányok között – településenként

Paradox módon Bódvaszilás az élen álló (Bódvarákó 100%-os értéke a nagyon kevés válaszadó miatt nem vehető teljes mértékben figyelembe), feltehetően azért, mert a konfrontációk elsősorban nem a „saját” cigányokkal történnek, hanem az időszakosan a településre látogatókkal. Mivel Szilas általános iskolájába több településről is járnak cigánygyerekek, közvetlenül és nap mint nap tapasztalják ennek hatásait. Könnyen kialakulhat egy felületes tapasztalati vélemény, amely általánosításra adhatott okot.

„A cigányok butábbak, sokkal. Talán még a 8 osztálya sincs meg egynek se!” (Bódvaszilás – nő, 62 éves)⁴⁷

Sokan igazolni látják a környéken közismert, s sokszor emlegetett „mozsaras” mondást:

⁴⁷ Juhász Péter interjújából

„Azért minden faluban a cigány, attól tartózkodnak. Hiába jómódú, a cigány az cigány, azt mondják, ha mozsárban törik is.” (Bódvaszilas – nő, 66 éves)⁴⁸

Többek véleménye szerint Bódvaszilas lejtőre jutását, romlásnak kezdetét a cigányok, főleg az iskolában nagy számban megjelenő környékbeli gyerekek okozták. Velük együtt kevesen tudják elképzelni a jövőt.

„Aki már elmegy Bódvaszilasig, az vélhetően már nem Bódvaszilast fogja választani, mert ugye odajárnak a nádaskai cigánygyerekek, meg vélhetően a bódvalenkeiek is oda fognak járni. Tehát ha kicsit igényes a szülő, akkor már tovább fogja vinni a gyereket Szögligetig.” (Hidvégarzó – férfi, 44 éves)⁴⁹

Tornanádaskán a válaszadók szerint a kisebbségbe került magyar lakosság konfliktuskerülése, behódoló magatartása a jellemző, elsősorban azok maradtak magyarként a faluban, akik jelentős érdekérvényesítő képességgel nem rendelkeznek, öregek, gazdaságilag súlytalanok.

„Próbálunk mi hozzájuk alkalmazkodni. [...] ...de az embert a sok idegességtől a betegség is elfogja...” (Tornanádaska – nő, 68 éves)⁵⁰

„...itt nagyon sok cigány van, de erről fogalma nincs senkinek, hogy a falu 92%-a cigány, 800 körül vagyunk és a magyar 70. Nem azt mondom, mert sokszor kell nyelni, de úgy igaziból soha nem bántanak, mert ennyi erővel meg is ehetnének.” (Tornanádaska – nő, 65 éves)⁵¹

A faluban elterjedt nézet, hogy a régi idők harmonikus cigány-magyar együttélését a településen található Hadik-

⁴⁸ Juhászné Jakab Erika Krisztina interjújából

⁴⁹ N. B. interjújából

⁵⁰ Gulyás Ríta interjújából

⁵¹ Korsós Bernadett interjújából

kastélyban elhelyezett, túlnyomórészt cigány fiatalokat befogadó nevelőintézet rontotta meg.

„Tornanádaskán elég sok a cigány, akivel mink együtt nőttünk fel, de sajnós hogy a gyógypedagógia is itt van, igen sokan összenősültek ezekkel a gyógypedagógiaiakkal és annyira megszorodtak, hogy innét, aki csak tudott, menekült ez végett.” (Tornanádaska – nő, 68 éves)⁵²

Ugyancsak elterjedt vélekedés, hogy a segélyezési rendszer a cigányprobléma okozója. A jövőt a magyar tornanádaskaiak már nem látják ennyire problémamentesnek, a cigányok véleményük szerint megváltoztak, mára már „...nagyon durvák, nagyon kikeltek...”⁵³.

„El kellett adnunk [a házat], mert sok cigány van, eddig ezt adtam ki a vendégeknek, de azóta nem jönnek emiatt.” (Tornanádaska – nő, 65 éves)⁵⁴

„[A cigányok miatt] nem csaltam haza egyik gyermekemet sem, hogy jöjjenek haza, mert nem láttam itt nekik jövőt, munkahelyet sem, hanem inkább vállaltam azt, hogy ha nekem fáj is, hogy nincsenek körülöttem a gyerekeim, csak önekik jó legyen...” (Tornanádaska – nő, 68 éves)⁵⁵

Nem marad más, mint a múltat idézni, amikor még egymás mellett megfértek cigány és magyar.

„De miközöttünk akkor soha nem volt, hogy cigány vagy paraszt. Végülis mi együtt ültünk [...] és minden cigány igyekezett tanulni. És egyik sem akart lemaradni...” (Tornanádaska – nő, 65 éves)⁵⁶

⁵² Gulyás Rita interjújából

⁵³ (Tornanádaska – nő, 68 éves) Gulyás Rita interjújából

⁵⁴ Korsós Bernadett interjújából

⁵⁵ Gulyás Rita interjújából

⁵⁶ Korsós Bernadett interjújából

A múltat hasonlóképpen ítélik meg azon a Bódvalenkén is, amely szintén cigány többséggel rendelkezik. Maguk a cigányok is azt vallják, hogy a múltban „egyenlő volt mindenki...”⁵⁷, „itt senki sem különbb a másiknál”⁵⁸. Bár a kérdőívben rögzített válaszok szerint a településen 44%-nyian konfliktusosnak gondolják a cigány-magyar viszont, ezt a kvalitatív interjúk nem igazolták. Azokban az került az előtérbe, hogy a „parasztok” zárkóztak, fizikai értelemben is bezárkóznak, visszahúzódnak a konfliktusok elől, inkább „megalázkodnak”.

„Inkább cigány-cigány konfliktus van. Gyerekeken vesznek össze, sok a pletyka.” (Bódvalenke – férfi, 20 éves)⁵⁹

„Veszekednek. De a parasztság alkalmazkodik. Nem engedik be a parasztokat és nem állnak velük szóba. A cigányok között vannak verekedések, de a cigány és paraszt közt nincs.” (Bódvalenke – férfi, 58 éves)⁶⁰

Abban Bódvalenkén egyetért cigány és magyar, hogy a cigányok számlájára írható bajokat nem a helyben született, hanem a bevándorló cigányok okozzák, véleményük szerint ők azok, akik lopnak, alkoholisták és hangoskodnak. Éppen ezért „nem kellene még több cigányt befogadni, olyanokat, akiket nem ismerünk.”⁶¹ Jól látható ez a cigányok közötti törésvonal, maguk is keserűen beszélnek róla: „itt mindenki bunkó, itt mindenki irigy”.⁶²

„Egymásra olyan irigyek, ha az egyik vesz egy disznót, már a másiknak nincs, pedig van annyi pénzük, mint a pelyva a kamatos pénzből, mert saját testvérüknek kamat-

⁵⁷ (Bódvalenke – nő, 41 éves) Juhász Péter interjújából

⁵⁸ (Bódvalenke – férfi, 58 éves) Rác Tünde Fatima interjújából

⁵⁹ Lőrinczi Éva interjújából

⁶⁰ Rác Tünde Fatima interjújából

⁶¹ (Bódvalenke – nő, 53 éves) Németh Kinga interjújából

⁶² (Bódvalenke – férfi, 36 éves) Kiss Dorottya interjújából

ra adnak. Uzsorakamat van. Van, és saját édestestvériüknek adják. [...] ...száz százalékos kamatra adja ki a saját édestestvéreinek. [...] Én ide nem merem [vetni a krumpelit], mert kilopják, innen kilopják.” (Bódvalenke – nő, 41 éves)⁶³

A legtöbben úgy gondolják, hogy a Komjátiban tapasztalható, tolerancián alapuló békés egymás mellett élésnek az az oka, hogy a faluban csak két cigánycsalád lakik. „Kevesen vannak és asszimilálódtak.”⁶⁴ Ha többen lennének – vélik –, valószínűleg lennének konfliktusok. Mások szerint a békesség oka az, hogy „mindenre kiterjed a rend és a fegyelem”⁶⁵.

Hídvégárdó más utat kellett bejárjon, hiszen ott Komjátéhoz képest többszörös a cigány lakosok száma, cigánysor is található a településen. Ennek ellenére a megkérdezettek többsége hasonlóan vélekedett, hogy „nincs előítélet, ugyanúgy élnek mint a többi ember, értelmesek, gyerekeiket is úgy nevelik mint bárki más”⁶⁶. Az okok között az agilis és koncepciózus, a cigányok számára is megfelelő mennyiségű és minőségű munkaalkalmat juttató, a gesztusok szintjén is figyelmes településvezetést, illetve azt tartják fontosnak, hogy a helyi cigányság nem keveredett betelepülni kívánó „vadcigányokkal”, mint Bódvalenke és főleg Tornanádaska cigánysága.

Maguk a hídvégárdói cigányok is hasonlóan látják a békesség okait.

„Mi már ilyen keveredett valakik vagyunk, tehát már nekünk úgy nincs is külön nevünk, hogy ilyen vagy olyan kisebbség, cigány, kész. Olyan életet élünk, hogy ne rekesz-

⁶³ Juhász Péter interjújából

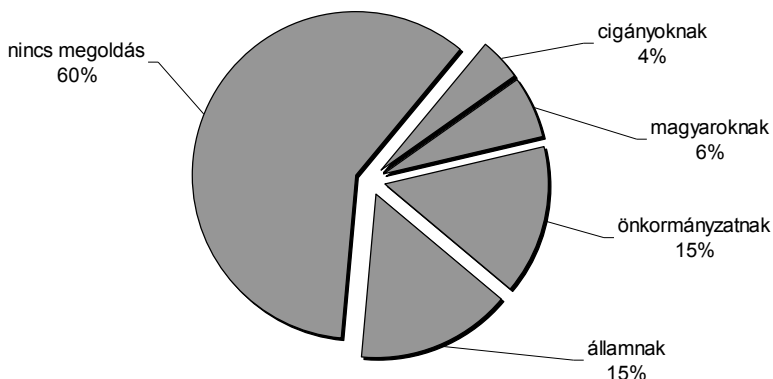
⁶⁴ (Komjátí – nő, 78 éves) Rác Gábor interjújából

⁶⁵ (Komjátí – férfi, 42 éves) Gyökér Róbert interjújából

⁶⁶ (Hídvégárdó – nő, 48 éves) Polyák Bernadett interjújából

*szenek ki minket, de itt a faluban nem is rekesztenek ki.”
(Hidvérgárdó – nő, 58 éves)⁶⁷*

A cigányok által lakott falvakban eltöltött hosszabb idő után kirajzolódnak a felszínes szemlélő által homogénnek vélt közösségek belső erővonalai, a köztük lévő konfliktus, viszály. A faluban lakó cigány (Bódvalenke) óva int a cigánysoron lakóktól, mert azok „tetvesek, piszkosak, lopósak”⁶⁸, míg a cigánysor lakói a tornanádaskai cigányoktól tartanak, s mindkettőt gyanakvással fogadják a tornaszentandrási cigányok – mindössze egy család tagjai.

Kinek a feladata lenne a cigányok és magyarok közötti problémákra megoldást keresni?

Az együttélés során felmerülő problémák megoldását többféleképpen látják. A megkérdezettek egy része (4%) a cigányság megváltozásában látja a reményt, más része (6%) a magyarok aktivitására helyezi a hangsúlyt. Az államhatalomtól,

⁶⁷ Pester Anna interjújából

⁶⁸ (Bódvalenke – nő, 44 éves) Hircsu Nóra interjújából

kormányzattól, rendőrségtől, illetve a helyi vezetéstől, az önkormányzattól az emberek 15-15%-a várja a segítséget. Igazán megdöbbenő azonban az, hogy 60% nem lát reményt a konfliktusos helyzetek megoldására.

Vegyes házasságok

A cigányokhoz való közeledést, akár az üzletkötést is a magyar közösség megjegyzi, számon tartja. Így lett az egyik férfi ragadványneve *Cigánycsirke*, mert valamikor cigányoktól vásárolt baromfit. Ennek ellenére az egymásra utaltság, az egymás mellett élés a múltban is, a jelenben is magával hozta, hozza az eltérő származású, kultúrájú fiatalok ismerkedését, sok esetben párkapcsolatok kialakulását.

A cigány-magyar vegyes házasságokról erősen megoszlik az emberek véleménye. Annak ellenére, hogy a válaszadók 3,53%-a ilyen házasságban él, ez a tény rejtett marad. A megkérdezettek legalább akkora arányban jelentették ki, hogy a környéken nem tudnak ilyen házasságról, mint amennyien ismertek ilyet. Voltak, akik azt hangsúlyozták (12,2%), hogy a két csoport házasulandó fiataljai nem is keresik egymás társaságát, főleg nem ilyen céllal.

„Nem barátkoznak ők azért a parasztokkal annyira. Ők keresnek maguknak olyan fajtát.” (Bódvászilás – nő, 66 éves)⁶⁹

„A cigányok azt szeretnék, ha csak a saját maga fajtájából venne el valakit.” (Hidvégárdó – nő, 58 éves)⁷⁰

Viszonylag kevesen (9,9%) azt emelték ki, hogy az ilyen házasság nem működhet jól, „semmi jó nem származik az

⁶⁹ Juhászné Jakab Erika Krisztina interjújából

⁷⁰ Pester Anna interjújából

ilyenből”⁷¹, hiszen a két fél nem azonos kulturális környezetből érkezett.

„A keresztlányom cigányhoz ment, nem is akart menni lagziba. Cigány az, ha mozsárban törik is!” (Bódvaszilas – nő, 62 éves)⁷²

A megkérdezettek túlnyomó többsége (70,4%) azonban egyértelműen elfogadó az ilyen kapcsolatokkal szemben. Részben magánügynek tartja az ilyen párkapcsolatot, részben a egyes házasságok „sikerét” látva alakítja ki pozitív véleményét. Sikernek tartják azt, ha „a cigány a házasságban felemelkedik a paraszt szintjére”⁷³, de „ha nem ölik meg egymást, hát már az is jó!”⁷⁴ Több megszólalás is arról tanúskodik, hogy bár elfogadó az emberek többsége, ez nem mindig megy zökkenőmentesen. A házassággal szemben mutatott tolerancia nem mindig terjed ki az élet egészére, s szimbolikus síkon megvalósulhatnak a kirekesztés egyes szintjei.

„A férfi paraszt volt, a nő cigány volt, a gyereket korcsnak becézik, de mindenki elfogadja őket.” (Hidvérgárdó – férfi, 24 éves)⁷⁵

„Hidvérgárdóban egy cigányfiúhoz hozzáment egy lány Komjátiból. A lány anyja öngyilkosságot kísérelt meg, a fiú szülei meg nagyon büszkék, hogy parasztlány lett a fiúk felesége. A fiú apja bányász volt, csiszoltabbak az átlagtól.” (Bódvaszilas – férfi, 43 éves)⁷⁶

⁷¹ (Hidvérgárdó – férfi, 59 éves) R. Nagy József interjújából

⁷² Juhász Péter interjújából

⁷³ (Perkupa – férfi, 39 éves) Szivák Fruzsina interjújából

⁷⁴ (Hidvérgárdó – férfi, 59 éves) R. Nagy József interjújából

⁷⁵ Harangi Gábor interjújából

⁷⁶ Rác Gábor interjújából (Érdekes adalék, hogy Komjátiban a megkérdezettek 81,2%-a úgy nyilatkozott, hogy falubéli nem volt részese cigány-magyar házasságnak, ilyenről nem tudnak.)

Lélek és test

Vallás

A Tornai-medencében élők az országos átlaghoz⁷⁷ viszonyítva jóval vallásosabbak. Ez mind a kérdőív válaszaiból, mind a mélyinterjúk során rögzített beszélgetésekből egyértelműen igazolódott. A megkérdezettek túlnyomó többsége, 70,3%-a római katolikus. A térség második legjelentősebb vallása 18,4%-kal a református, harmadik a görög katolikus 7,6%-kal. A megkereszteletlenek aránya elenyésző, mindössze 0,6%. Nagyon kevés az egyéb vallásban hívők száma is, 0,6%, ez gyakorlatilag a Bódvaszilason működő *Keresztyén Testvér Gyülekezet* tagjait fedi le.

A felekezeti megoszlás ma már azokon a településeken sem homogén, amelyek pár évtizeddel ezelőtt egyértelműen római katolikus, görögkatolikus vagy református falvak voltak. Vannak azonban jelenleg is települési sajátosságok, így Tornabarakonyra a görögkatolikusság, Tornanádaskára, Tornaszentandrásra, illetve Tornaszentjakabra a római katolikus vallás a jellemző, míg Komjátiban a többi településhez képest viszonylag magas a reformátusok száma.

A falvakban a vallási hovatartozásról a házak is árulkodnak, az oromzatokon kereszt vagy csillag motívum található, attól függően, hogy katolikus vagy református a gazda.

⁷⁷ A Medián 1999-es felmérésében: Egyház tanítását követi: 13%. Ennek megoszlása: 8% katolikus, 2% református, 1% egyéb felekezet. [*Vallásosság és felekezetek Magyarországon*. <http://www.median.hu/vallas.html>] A 2001-es népszámlálás adatai szerint az össznépességen belül 52% római katolikus, 16% református, 20% felekezet nélküli. Az APEH kimutatása szerint egyházat támogató: 18,34%. Ezen belül katolikus 11,22%, református 3,67%. [*Kimutatás a 2006. évi Szja 1 %-ának 2007. évi adózói rendelkezéséről*.]

Az egyház tanítását követő vallásosság a megkérdezettek 27,5%-ára jellemző, emellett jóval nagyobb, 64,9% a vallást az egyházon kívül követők száma, akik egyházi „segítséget” csak a jelentő életfordulókon (születés, házasság, halál), illetve az év két nagy egyházi eseményén (húsvét, karácsony) vesznek igénybe. Hozzá kell tennünk azt is, hogy ez utóbbi csoportba tartozók magukat egyértelműen a vallásos kategóriába sorolják, az egyházi adókat – „pap-pénzt” – rendszeresen befizetik

„Hiszek istenben, de én már nem járok templomba. Megvagyok magamnak itthon. A pap-pénzt azt rendszeresen fizetem, mert arra szükség van.” (Hidvérgárdó – nő, 66 éves)⁷⁸

„...mikor menni kell kapálni, ugye elmarad az ember [a templomból], de a vasárnapot azt biztosan nem hagyom el.” (Hidvérgárdó – nő, 82 éves)⁷⁹

A valláshoz, egyházhoz való viszonyt nagyban befolyásolhatja a helyi pap személyes is, így terepmunkánk alatt számolható be a bódvaszilasi református lelkész arról, hogy hivatalba lépése után 60%-kal nőtt a templomlátogató hívek száma, amit ő elsősorban Istennek, másodsorban a hívek személyére irányuló kíváncsiságának tulajdonít.

A saját maguk vallásosságában kételkedők – akik inkább azok közé tartoznak, akik nem vallják be sem maguknak, sem környezetüknek a vallásvesztést – kis csoportot képeznek mindössze 2%-os arányukkal. 3,53% határozottan bevallja nem vallásos életmódját, a megkérdezettek között azonban mindössze csak pár fő akadt, aki meggyőződéses vallástagadónak, tudatos ateistának mondta magát.

Az egyházi tanítást követő vallásosság azokban a falvakban nagyarányú, ahol a beköltözők létszáma a legkisebb, s ott

⁷⁸ Szalmen Edit interjújából

⁷⁹ Lőrinczi Éva interjújából

a legkisebb arányú, ahol a településen jelentős számú cigány lakos él.

<i>Település</i>	<i>A</i>	<i>B</i>	<i>C</i>	<i>D</i>	<i>E</i>
Bódvarákó	100	0	0	0	0
Tornabarakony	60,0	40,0	0	0	0
Tornaszentjakab	37,5	50,0	12,5	0	0
Hidvégyardó	29,2	63,9	0	1,4	0
Tornaszentandrás	29,0	67,7	1,6	1,6	0
Komjáti	27,3	57,6	3	6	0
Bódvaszilás	25,3	70,7	0	4	0
Perkupa	23,8	57,1	14,3	2,8	2,0
Tornanádaska	19,2	65,4	7,7	7,7	0
Bódvalenke	14,8	74,0	11,2	0	0

A lakosság vallásossága az összlakosság arányában [%]

A – Az egyház tanítását követi; B – a maga módján vallásos; C – agnosztikus (nem tudja eldönteni, hogy vallásos-e vagy sem); D – nem vallásos; E – ateista, vallástagadó

A térségi cigányokra egyébként is jellemző, hogy nem kötődnek felekezethez, akár családon belül is megfigyelhető több vallás jelenléte, mert „ott keresztelték meg a gyereket, ahol épp laktak”⁸⁰, függetlenül a szülők vallásától. Így egyazon családban élő testvérek között található római katolikus, református, illetve görög katolikus is.

A múltban felekezetek közötti házasság nem jöhetett létre, de még az 1960-as, 1970-es esztendőkből is rossz szemmel nézték, s igyekeztek megakadályozni a vegyes házasságokat.

„Perkupára a Református-Katolikus iskolába jártam [...] de nem volt szabad élet akkor. Az első szerelmem katoli-

⁸⁰ (Bódvalenke – férfi, 36 éves) Kiss Dorottya interjúból

kus volt, ezért a szülők nem nézték jó szemmel, így nem is lett belőle semmi komolyabb.” (Perkupa – nő, 73 éves)⁸¹

„[Az 1960-as években] nem engedték, hogy a református a római katolikussal egybekeljek” (Tornaszentandrás – nő, 65 éves)⁸²

Több esetben is vallástól való eltávolodást, az egyházi esküvő elhagyást okozta a vegyes házasságokat kötelezően megelőző alku a gyermekek vallásáról vagy a házastársak áttéréséről. Sokan kisszerűnek, házasságukhoz méltatlannak érezve „a vallásról való cigány kupeckedést”, csak polgári esküvőt rendeztek.

„Csak polgári [esküvőnk volt]. Mert a férjem katolikus, én református vagyok, és a szülők nem egyeztek a valláson, és ez volt a megoldás, hogy az egyházi elmaradt.” (Bódvaszilas – nő, 42 éves)⁸³

Ha mégis létrejött a templomi frigy, a szokásjog és a vallás elvárásai alapján a születendő gyermeke vallását a házastársak vallásai alapján osztották meg.

„...ha lány, akkor református, ha fiú, akkor katolikus.” (Tornaszentandrás – nő, 66 éves)⁸⁴

A jelenben természetes úton, alulról történő, szervezetlen jelenségmente egyfajta ökumené erősödésének lehetünk tanúi.

„Igazából református vagyok, de ez errefelé nem sokat számít. Nem szoktak itt az emberek azon problémázni, hogy melyik templomba mennek, ha úgy adódik, mi is el-

⁸¹ Matyi Marietta interjújából

⁸² Pintér Ágnes interjújából

⁸³ Sz. T. interjújából

⁸⁴ Fekete Krisztián interjújából

megyünk ugyanúgy a református, mint a katolikus templomba.” (Komjáti – férfi, 28 éves)⁸⁵

„Járunk templomba. De ugyanúgy járunk a katolikus templomba, ők is eljönnek a reformátusba. Járunk rendszeresen.” (Bódvassilas – nő, 42 éves)⁸⁶

A helyiek magukat országos átlaghoz képest erősen vallásosnak minősítik. A környező mészkőbányákban sok munkás a „bányában járt hittanra”⁸⁷, hogy ne mulasszon a munkaidő miatt istentiszteleteket. A vallásosság okait a többség részben a kényszerben, részben a hagyománytisztelőben nevezi meg.

„Hogyha vasárnap délelőtt nem mentél el a templomba, délután ki se szabad volt menni az udvarból, csak a kapu tetejéről lestünk.” (Bódválenke – nő, 69 éves)⁸⁸

„ A Cserehát szerintem elég vallásos környék. Talán eléggé elzártak vagyunk, illetve talán hagyománytisztelőbbek. A mi fiataljaink jobban foglalkoznak a hitükkel ...azért jár egyre kevesebb fiatal templomba, mivel a fiatalok is egyre kevesebben vannak.” (Tornaszentandrás – férfi, 50 éves)⁸⁹

Ezt a jelenséget, főleg a fiatalok vallásosságát többen a ki-kapcsolódási, szórakozási alkalmak hiányának tudják be, ebben a felfogásban a templomba járás egyfajta rekreációs eseményként jelenik meg.

⁸⁵ Fekete Krisztián interjújából

⁸⁶ Sz. T. interjújából

⁸⁷ (Perkupa – nő, 87 éves) Nagy Bernadett interjújából

⁸⁸ Tóth Anett interjújából

⁸⁹ Fekete Krisztián interjújából

*„...ezen a területen az emberek eléggé vallásosak. Hiszen templomba járáson kívül nem is tudnak mit csinálni.”
(Tornaszentandrás – férfi, 50 éves)⁹⁰*

Volt egy református templom, abba eljárógattunk [...], a természetet jártunk, bókláztunk, mert ennyi [szórakozási] lehetőségünk volt ott.” (Becskeháza – nő, 30 éves)⁹¹

Elégedettség és elégedetlenség

A Tornai-medencében végzett terepmunka során próbáltunk a megkérdezettek egyéni és közösségi elégedettségének mértékéről is képet kapni. Ez a jellemző nagyon viszonylagos, számos elemből áll. Egy részét környezet, a lakóhely, az ott meglévő szolgáltatások, a szomszédok, más részét az egyéni elvárások és azok teljesülése, a befutott életút, az egészségi állapot, az anyagi körülmények, s még számos más összetevő alkotja. Mindazonáltal jellemzi egy korszak, egy közösség, a helyi társadalom, s persze az egyén életének minőségét is.

Sok esetben ezek a mérőszámok időszakosak, mint például az, hogy a megkérdezés időszakában egy-egy településen éppen útjavítások, jelentősebb karbantartások folytak. Így Tornaszentjakabon, Tornaszentandrason a környék útviszonyaitól nem túl jelentősen eltérő útjaikat átlagon felülinek minősíthették.

Az eltérő elvárások okozhatják azt az ellentmondást is, hogy a térség legjobban ellátott településén, Bódvaszilason a második leggyengébb értékelést mérhettük vásárlási lehetőségek terén, megegyező mértékűt az egyik legrosszabban ellátottal, Bódvalenkével. De ugyancsak ez magyarázhatja, hogy az iskolával nem, vagy csak részben rendelkező települések iskolával szembeni elégedettsége jelentősen magasabb,

⁹⁰ Fekete Krisztián interjújából

⁹¹ Sárközi Ágnes interjújából

mint az önálló iskolával a terepkutatás évében rendelkező Bódvaszilásé.

Mindezek figyelembevételével is feltűnő, hogy az objektív feltételektől függő elégedettségi szint messze, s a legtöbb esetben Tornaszentjakab esetében a legmagasabb. A második „helyezett” Tornaszentandrászt és Tornabarakonyt is jóval megelőzik.

Ezzel szemben az egyénektől függő elégedettség tekintetében nem a jakabiak, hanem a Bódvarákón élők érték el a legmagasabb pontszámokat. Ők azok, akik a legelégedettebbek életük alakulásával, életszínvonalukkal, egészségi állapotukkal és lakásukkal, de a legelégedetlenebbek lakókörnyezetükkel szemben. Ebben az összevetésben Bódvalenkén mérjük a legalacsonyabb értékeket, míg a többi településen nagyjából azonos mértékű volt az elégedettség szintje.

	<i>életre alkalu- lásával</i>	<i>életszin- vonalával</i>	<i>egészségi állapotával</i>	<i>munkájával</i>	<i>lakásával</i>	<i>lakókör- nyezetével</i>
Bódvalenke	5,7	5,4	6,0	5,7	7,0	7,1
Bódvarákó	7,5	7,5	7,5	8,0	9,0	3,5
Bódvaszilas	6,9	6,0	6,6	7,2	7,7	7,9
Hidvégardó	5,9	5,5	6,5	6,8	7,5	8,4
Komjáti	6,0	5,9	6,1	6,8	7,4	8,0
Perkupa	5,8	6,0	6,9	6,7	7,7	6,7
Tornabarakony	7,2	5,6	6,0	8,3	8,0	8,4
Tornanádaska	6,2	6,0	6,4	5,0	7,1	6,4
Tornaszentandrás	5,8	5,6	6,1	6,3	8,0	8,5
Tornaszentjakab	6,4	6,0	6,9	5,0	7,1	6,9
<i>Átlag</i>	6,3	6,0	6,5	6,6	7,7	7,2

Mennyire elégedett?

[Nagyon elégedett (10) – nem elégedett (1)]

	közbiz- tonság	utak állapota	vásárlási lehetőség	orvosi ellátás	iskola színtvonalata	közművel ellátottság	környezet állapota	megélhetési lehetőségek	emberi közösség	helyi kultúra
Bódvalenke	3,9	1,1	2,9	2,7	2,5	3,5	3,7	1,7	3,4	2,8
Bódvarákó	4,0	2,0	1,5	2,5	2,5	3,5	2,0	1,5	2,5	1,5
Bódvaszilas	3,7	2,2	2,9	2,8	2,2	3,6	4,0	2,1	3,4	2,4
Hidvégdó	4,1	3,0	3,4	3,6	2,9	3,8	4,1	2,3	3,7	3,0
Komjáti	4,0	4,0	3,7	3,5	2,8	3,5	3,9	2,6	3,4	2,6
Perkupa	3,6	4,0	3,3	3,5	2,6	3,7	4,0	2,5	3,3	3,0
Tornabarakony	3,0	4,0	3,5	4,6	3,2	4,2	4,4	2,5	4,0	3,2
Tornanádaska	4,0	4,0	3,3	3,4	2,5	3,6	4,2	2,3	3,7	2,6
Tornaszentandrás	4,0	4,8	3,6	3,7	3,1	4,0	4,4	2,3	3,9	3,0
Tornaszenijakab	4,1	5,0	3,6	4,6	3,6	4,6	4,6	3,0	4,0	3,9
<i>Átlag</i>	3,8	3,4	3,2	3,5	2,8	3,8	3,9	2,3	3,5	2,8

Mennyire elégedett?
[Nagyon elégedett (5) – nagyon elégedetlen (1)]

Étel-ital

A mikrorégió étkezési szokásai sem az ételekben, sem azok elkészítési formájában nem ütnek el a térség többi részén tapasztaltaktól, tornai ételkülönlegességek nem ismeretesek. Már a múltban is elsősorban a paraszti takarékoság volt a jellemző. Hétköznap nem fogyasztottak húst, elsősorban tésztát, babot, lencsét, illetve különféle kukoricaételeket ettek. Ismerték ugyan a „puliszka” megnevezést, de sokkal gyakrabban „zsámiskának” nevezték a főtt, ízesített kukoricadarát. Napjainkra ennek régebben oly meghatározó ételnek a jelentősége megcsappant, mint ahogyan a húsfogyasztás ünnepi jellege is eltűnt. Régebben a levágott disznónak egész évben ki kellett tartania, a fagyasztószekrények 1980-as évekbeli elterjedésétől kezdődően ez gyökeresen megváltozott.

Megmaradt a hétköznapi étkezés azon jellege, hogy reggelire és vacsorára elsősorban egyszerű, nagy kalóriatartalmú, otthon is megtermelhető ételleket fogyasztanak: tojásrántottát, szalonnát, zsíros kenyeret, tejjel, kakaóval, illetve pár alacsony árfekvésű húsipari terméket, párizsit, kenőmájast, virslit.

A hétvégéken a hús dominál, húsleves, rántott hússal, burgonyával vagy rizzsel. Ünnepi alkalmakon leggyakoribbak a töltött ételek. A térség összes településen az ünnepet a töltött káposzta, máshol (Tornaszentandrás) a töltött tyúk is jelentette.

A térségben élő cigányok étkezési formái sem különböznek nagyban a magyarokétól.

„[A cigányok] nem éheznek, én nem mondhatom, hogy éheznek. De ez itt csak a krumpli, meg a bab. Azt eszik ezek a cigányok. Meg a farhát.” (Bódvalenke – nő, 41 éves)⁹²

⁹² Juhász Péter interjújából

Ami jellemzően más, mint a környező parasztfalvakban, az alkoholfogyasztás mind mértékben, mind formában. A térségben évszázados múlttal rendelkező bányászok új alkoholfogyasztási formákat hozott. A bányászokra jellemző italozási szokások átírták a paraszti alkoholfogyasztás szabályait, a „mikor, hol és mennyit ihatok?” kérdésre a megszokottaktól teljesen eltérő válaszokat adtak. Ebben elsősorban a fogyasztott alkohol mértéke a leglátványosabb változás. A bányászok jóval több alkoholt fogyasztottak, mint a parasztok. Az italfogyasztás a munkahely környezetében, a munkatársakkal történt, s nem a lakóhelyen, ingázóknál nagyban igazodva a vonat vagy busz menetrendjéhez.

„A férjem sokáig dolgozott Ormosbányán és amikor végzett, akkor is a kocsmá volt az első útja.” (Perkupa – nő, 73 éves)⁹³

„A két házzal arrébb lakó is milyen rendes ember volt, aztán műszakos csillós lett Rudabányán, na onnantól kezdve csak az ital, az ital. Az érdekelte, hogyan ihatna minél többet a munkatársakkal. Már úgy jött haza, tele-töltötten, akkor már itthon is rátöltött.” (Bódvaszilás – nő, 55 éves)⁹⁴

Manapság, amikor bányász már nem nagyon található a térség falvaiban, változni látszik ez a jelenség. Több tényező is befolyásolja ezt. Egyrészt az alkohol magas ára, másrészt megmaradt a falu neheztelő-kirekesztő szerepe, amely egy bizonyos szint felett nem tolerálja az alkoholizmust, harmadrészt az utóbbi húsz esztendőben az alkoholizmus és a cigányság annyira összefonódott a helyiek szemében, hogy a sokat ivó magyar is könnyen kiérdemelheti az „aki sokat iszik, az előbb-utóbb cigánnyá válik”⁹⁵ mondatot.

⁹³ Matyi Marietta interjújából

⁹⁴ R. Nagy József interjújából

⁹⁵ (Hidvérgárdó – férfi, 59 éves) R. Nagy József interjújából

A helyiek legalább ennyire kritikusak az absztinenciával szemben is. Elvárják, hogy egyes események alkalmával, különböző mértékben ugyan, de nők is, férfiak is fogyasszanak szeszes italokat. Az alkoholt nem fogyasztókkal szemben fenntartásokkal viselkedne, társaságukat gyakran kerülik, őket gúnyolják, meg nem értésüket fejezik ki irányukba.

Egészség, betegség

Egészség, betegség vonatkozásában kettősségek egész halmazával jellemezhetők a Tornai-medencében élők. Közben gyönyörű, jó levegőjű, ipari szennyezésektől mentes⁹⁶, az *Aggteleki Nemzeti Park* kezelésében lévő erdőktől ölelt dombok völgyeiben élnek, eközben szenvedik ennek negatív oldalát is. Az egészséges környezet nem kínál elegendő munkaalkalmat, jövőképet, s a munkával rendelkezők sem biztosak abban, holnap lesz-e még állásuk.

Majd' kivétel nélkül minden válaszadónk panaszkodott erre, s a bizonytalanságból származó testi-lelki betegségekre. Mindenki ismer olyan embereket, akik „belebetegedtek az elbocsátásokba”⁹⁷, a „munkahely elvesztésének félelme miatt örökös stresszben élnek”⁹⁸, vagy „futniuk kell az elmaradt végkielégítésük után”⁹⁹.

⁹⁶ Feltétlenül említést érdemel, hogy a magyar-szlovák határ túloldalán, közvetlenül Hidvégardó, illetve Tornanádaska szomszédságában, Torna település mellett külszíni kőbánya és jelentős ipari létesítmények szennyezik a környezetet.

⁹⁷ (Hidvégardó – férfi, 59 éves) R. Nagy József interjújából

⁹⁸ (Bódvaszilás – férfi, 43 éves) Rácz Gábor Interjújából

⁹⁹ (Tornaszentandrás – férfi, 56 éves) Csöbör Katalin interjújából

<i>Település</i>	<i>értékátlag</i>
Perkupa	2,7
Bódvalenke	2,8
Tornaszentandrás	3,1
Tornanádaska	3,2
Komjáti	3,2
Hidvégdó	3,3
Bódvaszilas	3,3
Tornabarakony	3,4
Tornaszentjakab	3,9
Bódvarákó	4
<i>Átlag</i>	<i>3,29</i>

*Mennyit tesz meg egészsége érdekében?
[Nagyon sokat (5) – nagyon keveset (1)]*

A betegséggel élők, miközben szenvedik bajaikat, rendszeresen arról számoltak be, hogy állapotuknak köszönhetően szembesülhettek nemes emberi cselekedetekkel, megtapasztalhatták a közösség szeretetét és figyelmét. Betegségkor az addigi emberi kapcsolatok megerősödnek, „a bajban olyanok is segítenek, akikről nem is képzeltük volna”¹⁰⁰, s sokan a betegségből „testileg megtörve, de a sok segítség miatt lélekben gazdagodva”¹⁰¹ épülnek fel.

¹⁰⁰ (Tornaszentandrás – nő, 74 éves) Szilágyi Dóra interjújából

¹⁰¹ (Bódvaszilas – férfi, 58 éves) R. Nagy József interjújából

A munka világa

A Tornai-medencében tapasztalható munkaerkölc – hasonlóan az ország más, földműves hagyományokkal rendelkező részeihez – szigorúsága egyértelműen a parasztságra jellemző, kiegészülve az iparos, bányamunka hasonlóan merev fel fogásával.

„Jobb a munka nehezebb részét megfogni, mert attól már a többi csak könnyebb lesz.” (Hidvégárdó – férfi, 66 éves)¹⁰²

„A férjem sokat dolgozik, sosincs itthon. Ha ő fél négykor hazajön, akkor amíg világos van, ő mindig megy [dolgozni]. Akkor ugye van lámpa, akkor ameddig bírja [dolgozik].” (Becskeháza – nő, 30 éves)¹⁰³

Ebben a világban az értékrend alapja a munka, minden a munkaképességre és munkabíráásra épül, így persze a közönség azon elemei, akik nem bírnak munkaértékkel, marginális helyzetbe kerülnek. Jellemző az önpusztító értékfelhalmozás, hogy sok mindent (egészség, szabadidő, kényelem) akár egy emberöltőn keresztül is odaadnak az életforma megtartásáért.

„Én mondom, kijöttem a gyárkapun, mikor leszámoltam, letérdepeltem, keresztet vettem, mondom: 'Drága jó istenem! 39 éven keresztül, mondom, megsegítettél, hazasegítettél.' Azt mondja a kapusi őr a kapusnak, 'Ennek mi baja?' Azt mondja a kapus, aki ismert: 'Most ment nyugdíjba, most számolt le'.” (Bódvaszilas – férfi, 57 éves)¹⁰⁴

¹⁰² Lőrinczi Éva interjújából

¹⁰³ Sárközi Ágnes interjújából

¹⁰⁴ R. B. interjújából

A rendkívüli munkafegyelem és szívósság megbízhatósággal és öntudattal párosul, hiszik, hogy munkájuk nem csak az egyén, a család, hanem a közösség, az ország számára is fontos.

„Lényegében az országot a magyar parasztság építette fel... mi építettük fel!” (Hidvérgárdó – férfi, 87 éves)¹⁰⁵

Amíg a munkahelyek megléte és a munkakényszer miatt mód volt rá, ez jellemezte a helyi cigányságot is.

„...akkor volt gond, mikor a három hetet ledolgozták, és akkor utána egy napot sem mentek. És akkor az elszámolást napra pontosan [...] le is zárták, mert többet egy se ment. Azelőtt meg, míg nem volt nekik ez az engedmény, akkor meg versenyt dolgoztak a cigányok...” (Tornanádaska – nő, 65 éves)¹⁰⁶

Ezt a világot alapjaiban kérdőjelezi meg a régióban tapasztalható több évtizedes munkanélküliség, a Tornai-medence legnagyobb problémája.

„Ha itt munka lenne, semmi baj nem lenne. Itt nincs munka, itt a nagy baj...” (Bódvaszilas – nő, 62 éves)¹⁰⁷

„A munkanélküliség az, ami megpecsételi a gyerekeink sorsát is, mert ez, ez borzasztó! Itt annyira nincs munkalehetőség.” (Bódvaszilas – nő, 41 éves)¹⁰⁸

Míntha valami átok sújtaná az itt élőket, talán sohasem volt jó.

„Igen rossz időben születtünk. Meg kellett élnünk a Rákosi rendszert, utána volt forradalom, jött a Kádár rend-

¹⁰⁵ N. B. interjújából

¹⁰⁶ Korsós Bernadett interjújából

¹⁰⁷ Juhász Péter interjújából

¹⁰⁸ D. J. interjújából

szer. [...] *Ott is gürizni kellett végig.*” (Bódvászilas – férfi, 57 éves)¹⁰⁹

Többen viszont az emelik ki, hogy az államszocializmus idején a munka nem jelentett gondot.

„*Azzal [a munkalehetőséggel] nem volt gond, mert lényegében abban az időszakban nagyon sok munka volt, akik becsületesen dolgoztak, megbecsült emberek voltak, akár hívó, akár nem hívó ember volt, bárki volt, a munkáját megbecsülték.*” (Bódvászilas – férfi, 71 éves)¹¹⁰

Az 1956-os események különösebb hatás nélkül maradtak meg a helyiek emlékezetében, ahogyan többen is nyilatkoztak, számukra „1956 csak egy rádióműsor volt”¹¹¹. Csupán a bevonuló harcjárművek látványa rögzült maradandó emlékként.

„...*mikor jöttek be november 4-én a tankok, erre jöttek és hát eleve Szlovákia felől, de olyan hosszú sok, hogy ameddig el lehetett látni, s akkor az összes tank befelé [Tornanádaska felé] fordította a csövét, gondolom, hát ők is féltek.*” (Tornanádaska – nő, 65 éves)¹¹²

Munkahely, foglalkozás

A térségben rögzített genealógia interjúkból kirajzolódnak a helyiek múlt és jelenbeli munkahely- és foglalkozásválasztási preferenciái. A két legjelentősebb, több emberöltős múlttal rendelkező foglalkozás a földműves, illetve a bányász. Ez pár kivételtől eltekintve minden megkérdezett családi-rokoni

¹⁰⁹ R. B. interjújából

¹¹⁰ Iván Tünde Éva interjújából

¹¹¹ R. Nagy József interjújából

¹¹² Korsós Bernadett interjújából

körében előfordul. A termelőszövetkezetek megalakulása furcsa módon sokakat indított el – kényszerből, menekülésként – a bányamunka felé.

„...mikor az a kulák rendszer volt, elmentem 50-ben a bányába...” (Tornabarakony – férfi, 75)¹¹³

„A férjem a bányába járt, mert amikor megalakult a termelőszövetkezet, nem vették be...” (Tornabarakony – nő, 83 éves)¹¹⁴

A mikrorégióban tucatnyi bányászdynasztiát találunk, nem ritka a három generáció óta ezt a mesterséget űző család. A legrégebbi születésű bányászok a XIX. század végéről (1879, 1892), míg a legfiatalabbak az 1960-as évekből származnak. Ez utáni, azaz nagyjából negyven évesnél fiatalabb volt vagy jelenlegi bányászt nem találtunk a kutatás során.

A bányász létet egyszerre kezelték és kezelik áldásként és büntetésként. A nehéz és veszélyes, minden esetben egészségkárosító fizikai munka azok penitenciája, akik restek voltak életüket jobban irányítani.

„Azért kerültem a bányába, mert aki nem tanult, az dolgozzon!” (Hidvérgardó – férfi, 72 éves)¹¹⁵

Ezzel a véleménnyel párhuzamosan jelenik meg a helyi, első-sorban földműves keretekhez képest jelentős munkabér, s az ennek segítségével elérhető életszínvonal emelkedés emlegetése is. Sőt, még ezen belül is kasztosodás figyelhető meg, a földalatti szénbányászokat magasan a külszínen dolgozó kőbányászok fölé helyezi. Minden alapja a fizetés, mert „itt is jól fizettek, de Ormoson jobban.”¹¹⁶ Voltak több, voltak keve-

¹¹³ B. M. interjújából

¹¹⁴ Nagy Éva interjújából

¹¹⁵ Győri Péter interjújából

¹¹⁶ (Perkupa – nő, 87 éves) Nagy Bernadett interjújából

sebb bányászt kibocsátó települések, de a vélemények szerint Bódvalenkén a férfiak nem mentek bányászni.

A bányászat nyomai ma is szembeűnők, majdnem minden település határában hatalmas sebek éktelenkednek az aműgy emberi behatásoktól mentes, kifejezetten romantikus, vadregényes tájban. A helyiek beletörűdésel fogadták a múltban, s fogadják ma is az ipari működés ezen nyomait, a megkérdezettek közül csupán páran vélekedtek úgy, hogy a természet megűvása előbbrevaló lett volna, mint a munkahe-lyek biztosítása.

*„Csak azért haragudtam, hogy elhordták annak a hegy-
nek [Esztramos] a felét.” (Hidvégardó – férfi, 66 éves)¹¹⁷*

A térség lakosságának legfontosabb foglalatossága a hagyományszerűen a földművelés volt egészen a rendszerváltoztatásig. Még a bányamunkát végzők is kétlaki életműdot folytattak, ipari munkájuk végeztével földet műveltek. A helyi termelőszövetkezetekben való munka sokakban pozitív emlékeket ébreszt.

„Akkor volt jó, mikor még volt termelőszövetkezet. Nem kellett volna feloszlatni...” (Hidvégardó – nő, 67 éves)¹¹⁸

„Ha a termelőszövetkezet fel nem oszlott volna, amikor Antall Józsi volt a miniszterelnök, itten és a többi községben több fiatal maradt volna. Mert mindenkinek megvolt a helye. De most már nincs senkinek sem helye.” (Torna-szentandrás – nő, 69 éves)¹¹⁹

A múlttal való összevetés azonban gyakran a jelenbeli romlást emeli ki.

¹¹⁷ Lőrinczi Éva interjújából

¹¹⁸ Dudás Renáta Marianna interjújából

¹¹⁹ Tóth Anett interjújából

*„Szilas híres volt a káposztáról, most híres a dudváról.
Hát nem? Amerre lát az ember, itt gaz, gáz, gáz!” (Bódvaszilás – nő, 62 éves)¹²⁰*

A földművelés és a bányamunka mellett más foglalkozások is jellemzők a térség falvaiban. A vasútvonal mentén, elsősorban Tornanádaskán igen nagy becsülete volt, és manapság is van az egyenruhás foglalkozásoknak. Számos MÁV-dolgozó, vámos verbuválódott ezekről a településekről.

Az egyenruha tisztelete olyan erősnek mutatkozott, hogy a határőrizet ellátó sorállományú, illetve hivatásos határőrök kedvelt célpontjai voltak a férjkeresőknek. „Általában a lányok nagy része itt így ment férjhez.”¹²¹ a környéken szolgáló katonákhoz. Emellett majd’ minden családban találni jelenleg is aktív egyenruhást: nagyobbbrészt rendőrt, biztonsági őrt, kisebbrészt katonát, erdészt. Ezek a foglalkozások már 2-3 emberöltővel ezelőtt is megjelentek a településeken, csak a legkorábbi előfordulásokat említve: Perkupán katona (1925), Hidvégyárdon több rendőr és katona (1896-tól), Tornaszentandrásan (1950-es évek) hat katona, egy családból négyen is.

Több településen is visszatérő jelenség az, hogy egy faluba tartozó fiatalok a biztonsági őr szakképzés befejezése után a fővárosba költöznek, s ott közösen bérelve lakást örként keresik a kenyerüket.

A női munkavállalások különös jellemzője, hogy ahol a férj bányászként dolgozott, a feleség egy-két kivételtől eltekintve háztartásbeli volt. A földműves házasságokban a feleség is földművesként, termelészövetkezeti tagként vagy alkalmazottként tevékenykedett. Ugyancsak érdekes, további magyarázatot igénylő jelenség, hogy a tanulni kívánó, de azt valamilyen ok miatt be nem teljesítő (házasság, gyermekszületés, munkakényszer, anyagi ok) nők szinte teljessége óvónőként képzelte el az életét. Többben ezt a Bódva völgyében,

¹²⁰ Juhász Péter interjújából

¹²¹ (Tornanádaska – nő, 65 éves) Korsós Bernadett interjújából

Komjáti térségében letelepedett apácák mintaadásának, mások az óvónői szakma vélt nagy presztízsének tulajdonítják.

A határnyitás előtt több tornaszentandrásai családnak is a „csempészkedés”¹²² nyújtott kiegészítő jövedelmet, de előfordult Tornanádaskán is, hogy „csempészni jártak át Szlovákiába”¹²³. Hasonló, törvénytelen „munkáról” csupán egyes, magukat cigányok vallók számoltak be, az uzsorázást, illetve egy esetben (Perkupa) helyi lányok nagyvárosokban történő futtatását, mint a megélhetés biztos forrását említve.

A tornai cigányok a múltban jellemzően mezőgazdasági munkából éltek, a terepmunka alatt csupán egy zenész családot találtunk. Igaz, a kutatás nem tekinthető teljesnek, hiszen a megkérdezettek, akár ugyanazon rokoni közösség tagjai is eltérő adatokat adtak, s jellemző volt, hogy a nagyszülőknél távolabbra nem tudták a leszármazást számon tartani. Manapság a helyi cigányok többsége önkormányzati dolgozó, a többi mind „szociális járadékos”, rokkantnyugdíjas, tanuló, ritkábban öregségi nyugdíjából él.

Napjainkban annak lehetünk tanúi, hogy a foglalkozások több évtized alatt kialakult hierarchiája teljesen szétfoszlott, s eredendően új jött létre.

*„Még húsz éve így volt, hogy a bányász állt a rangsor élén, sokat keresett, hűségjutalomkor ömlött a pénz. Őt követték az iparosok, majd utánuk az irodisták, meg tanárok, s végül a paraszti munkából élők. Aki nem dolgozott, olyan nem volt. Mára kifordult az egész. Bányász? Leköpvé. Igaz, nincs is. Iparos? Leköpvé. Tanárok? Azok még meg is pofozva! Ki van az élen? A seftes, az ügyeskedő. Ma felemelt fejjel jár, büszke magára. Régen csak sötétben sunnyoghatott haza, szégyellte magát...”
(Bódvaszilas – férfi, 58 éves)¹²⁴*

¹²² (Tornaszentandrás – nő, 69 éves) Tóth Anett interjújából

¹²³ (Tornanádaska – nő, 68 éves) Gulyás Rita interjújából

¹²⁴ R. Nagy József interjújából

A megkérdezettek 87,2%-a ezt a változást veszteségként érte meg, ma is visszavágyik abba a múltba, ahol „ember és ember között tudni lehetett a különbséget”¹²⁵.

Tanulás

A tanultság, tanulás tekintetében erős kettősség volt megfigyelhető a térségben. Az egyik nézőpont szerint a jelen apátiájából, gazdasági hanyatlásából, munkanélküliségéből a tanulás útján lehet kijutni.

„Többet kell tanulniuk [a fiataloknak]. Nekünk [tanulás helyett] ott volt a föld, mindenkinek volt mindig mit csinálnia.” (Hidvégardó – nő, 75 éves)¹²⁶

Legalább ugyanilyen erős azoknak a hangja, akik a tanulás hiábavalóságáról beszélnek. Közvetlen tapasztalatok bizonyítják, hogy a tanult ember sem él jobban, nincs biztos jövője.

„Hiába van a gyerekeimnek érettségije, másoknak meg főiskolája, itt az sem tud dolgozni.” (Hidvégardó – nő, 67 éves)¹²⁷

Ráadásul a múltban számos példát találni arra, hogy a tanulást mellőzők szabadabban, nagyobb biztonságban élhettek, mint a tanultak.

„Ezek a földműves emberek de okos emberek voltak azok, ők abban látták a biztonságot, hogy ők abból a földből szépen [megélnek], és a maga ura volt, ami a legna-

¹²⁵ (Bódvaszilás – férfi, 48 éves) R. T. interjújából

¹²⁶ Barabás Zsuzsanna interjújából

¹²⁷ Dudás Renáta Marianna interjújából

gyobb, senki nem parancsol.” (Tornaszentandrás – nő, 82 éves)¹²⁸

Sokak szerint a tanulásra szánt idő és energia a munka kárára megy. Még mindig sok, elsősorban idősebb, paraszti vagy betanított ipari munkát végző helyiben él az az elképzelés, hogy a tanulás menekülés a kemény munka elől. Eszerint a tanulni kívánó egyén a könnyebb, lustább életet keresi, cserben hagyva családját, közösségét – s egy munkaközpontú világban ez komoly kritika. A tanulmányok abbahagyásának is gyakori magyarázata ez:

„...itt hagyom a szüleimet és az álmaimat megvalósítom, mi?” (Tornaszentandrás – nő, 65 éves)¹²⁹

Ugyancsak ezt a nézőpontot erősíti az, hogy a helyiek évtizedek óta elégedetlenek az alapfokú oktatás minőségével.

„[Bódvalenkén] mi olyan nem sok mindent tanultunk az iskolában, mert minket kivitt a tanító néni a földre dolgozni. Télen tanultunk.” (Bódvalenke – nő, 69 éves)¹³⁰

*„A gyerekeket errefelé nem nagyon ‘kinozzák’ meg a tanulással az iskolában. Nincs is sok esélyük, amikor a városiakkal egybe kerülnek. Azok többet tudnak, tanultab-
bak. Aki ide születik, annak az iskolában sincs sok esélye...” (Hidvégdó – férfi, 59 éves)¹³¹*

A Tornai-medencében élők iskolaválasztását nagyban befolyásolja a megyeszékhely, Miskolc, illetve Edelény kínálata. Praktikus okokból ez gyakran a végletekig egyszerűsödik, mert aki nem akar kollégista lenni, az csakis Edelényt választhatja.

¹²⁸ Szászi Edina interjújából

¹²⁹ Pintér Ágnes interjújából

¹³⁰ Tóth Anett interjújából

¹³¹ R. Nagy József interjújából

A kádári nosztalgia az oktatási rendszerekre is kiterjed, mely szerint a múltban egészen alulról indulva is karriert lehetett építeni, ami mára már nem jellemző.

„A [Kádár-rendszerben] cigánygyerekből is lehetett mérnök. Most is van cigányból, aki mérnök gyermeket nevel?” (Bódvaszilas – férfi, 71 éves)¹³²

Gazdaság, kereset, pénz

A megkérdezettek anyagi helyzetüket egy ötfokú skálán jelölve, átlagosan 2,87-tel értékelték. Beszédesebb adat, hogy „nagyon jó”-nak mindössze heten minősítették, de a „nagyon rossz” sem volt ennél sokkal több. A többség (59,2%) közepes osztályzatot adott.

<i>Település</i>	<i>Értékátlag</i>
Perkupa	2,71
Tornaszentjakab	2,75
Bódvaszilas	2,79
Komjáti	2,82
Hidvégdó	2,85
Tornaszentandrás	2,87
Bódvarákó	3,00
Tornabarakony	3,00
Tornanádaska	3,00
Bódvalenke	3,08

*Saját anyagi helyzet megítélése településenként
[Nagyon jó (5) – nagyon rossz (1)]*

Nagyon meglepő, hogy a jelentős létszámú, javarészt a létminimum alatt élő, nyomort sem nélkülöző cigánylakossággal

¹³² Iván Tünde Éva interjújából

rendelkező Bódvalenkén és Tornanádaskán, illetve az igen-csak előregedett Tornabarakonyban és Bódvarákón a legmagasabb az anyagi helyzetet megítélő értékátlag, míg a térség legtöbb lehetőséget nyújtó településein – Bódvaszilas és Hidvérgárdó – ennél jelentősen kisebb.

„Míg meg tudom inni ezt a pohár sört, ezt a stampedli pálinkát, ennivaló van a szánkban, addig nincsen semmi gondunk.” (Bódvaszilas – férfi, 44 éves)¹³³

Érdekes jelenség, főleg az ezredforduló hitelkihelyezési dömpingjét ismerve az, hogy a mikrorégióban külön gazdasági értékelő tényező az, hogy valaki nem „oftos”¹³⁴, azaz nincs hitele, nincs adóssága. A családi, egyéni gazdasági értékeléskor ez gyakori beszédtema, sok esetben büszkélkedés alapja az, hogy „kölcson nélkül építkeztünk fel!”¹³⁵

„...én nem vettem tévét például részletre se, én csak öszszerakosgattam, és amikor megvolt rá a pénz... Úgy kell behúzni a takarót, ameddig érjen.” (Bódvaszilas – nő, 66 éves)¹³⁶

„Mindig meghatározó volt, hogy két lépés előre, egy lépés hátra, hogy adósságba soha ne keveredjünk.” (Hidvérgárdó – nő, 71 éves)¹³⁷

Ugyancsak elismerést kap a saját értékeivel takarékosan bánó ember, néha még anekdotába is szövődik, mint az a tornanádaskai férfi, aki a lányának állított májusfából szekérrudat készített, mert sajnálta volna kidobni vagy elégetni.

¹³³ Sz. T. interjújából

¹³⁴ A plakátokon, szórólapokon látható „0Ft”, „0Ft-ért elvihető” reklámszövegek szelletes magyarázata. Jelentése szerint nem vett igénybe 0Ft-os lehetőséget, hitelt, nincs tartozása.

¹³⁵ (Bódvaszilas – férfi, 48 éves) R. T. interjújából

¹³⁶ Juhászné Jakab Erika Krisztina interjújából

¹³⁷ Gázsó Dóra Júlia interjújából

„Nem nagyozolunk, megesszük a vasárnapi levest hétfőn is...” (Hidvégarzó – nő, 70 éves)¹³⁸

Aki ilyesfajta előrelátásra, takarékoskodásra nem képes, az a helyiek szemében értékcsökkent ember. Szinte kizárólagosan a cigányok ezeknek a kritikáknak a célpontjai.

„...mert ha nekik van egy kis pénz, akkor ők egyből szét-szórják, meg gépeznek.” (Becskeháza – nő, 30 éves)¹³⁹

A cigányok magukról is, társaikról is kritikai szemléletben nyilatkoznak, ha ez szóba kerül:

„...ha fél hónapban vannak, már fogynak [ki a pénzből]” (Bódvaszilás – nő, 42 éves)¹⁴⁰

A helyiek gazdaságértékelésükben kényszeresen visszavisszanyúlnak az államszocializmus időszakába. Bár kérdőívünk a múlthoz való viszony ezen részét nem vizsgálta, de a mélyinterjúkból nyilvánvaló, hogy nagyon erős nosztalgiával és visszavágódással gondolnak a Kádár-korszakra.

„Nem bántom a kommunizmust. A melós dolgozó nép sokkal jobban élt, mint most. Húzd alá azt, hogy sokkal! Mert így volt.” (Bódvaszilás – férfi, 48 éves)¹⁴¹

„Nem volt jobb az életkörülmény, de jobb kedvünk volt dolgozni, mert jövőt láttunk. Most öt évre előre nem tud az ember tervezni.” (Tornanádaska – nő, 68 éves)¹⁴²

¹³⁸ Barabás Zsuzsanna interjújából

¹³⁹ Sárközi Ágnes interjújából

¹⁴⁰ Juhászné Jakab Erika Krisztina interjújából

¹⁴¹ R. T. interjújából

¹⁴² Gulyás Rita interjújából

<i>Település</i>	<i>eFt/hó</i>
Bódvalenke	178
Tornaszentandrás	207
Hidvégardó	220
Tornaszentjakab	227
Tornanádaska	230
Tornabarakony	256
Komjáti	261
Perkupa	297
Bódvarákó	300
Bódvaszilás	325
<i>Átlag</i>	<i>250</i>

Családi havi jövedelemszükséglete településenként

58,7% semmilyen saját maga által luxusnak tekinthető kiadást nem engedhet meg magának. Emellett a luxus definiálása sokszor nehézséget is jelent, ezért lehet luxus az egyik számára tévé előtt ülni napi egy órát, míg másnak az autó fenntartása, esetleg egy balatoni nyaralás, de lehet fürdőszoba is luxus, egy nap a miskolci barlangfürdőben, de luxus a kávé is, a cigaretta vagy a falvakat körbejáró fagyasztóautóból vásárolt jégkrém, a havi rendszerességű horgászat, tolókosci a közlekedéshez, színházlátogatás, illetve egy nagyfröccs a munkával eltelt nap végén.

Ugyanilyen nehéz volt megválaszolni, s ugyanilyen, elemezhetetlenül szórt eredményt hozott az arra a kérdésre adott válasz, hogy mit tekintenek szegénységnek. Legtöbben a pénznek olyan mértékű hiányában látják a szegénységet, amikor alapvető létfeltételek kerülnek veszélybe. Nincs élelem, nincs fűtés, lakás, ruházat.

„Annyira szegények voltunk, hogy amikor 1938 és 1944 között megnyíltak a határok, átmentünk Szlovákiába, ott láttunk először cipőt!” (Hidvérgárdó – nő, 81 éves)¹⁴³

Többen hangsúlyozták, hogy a szeretet nem elsősorban az anyagiak hiányát jelenti – „Koldusan is lehet jól élni.”¹⁴⁴ –, hanem a szeretet és társnélküliség állapotát, a lelki szegénységet, illetve a testi betegségeket. De szegény az, aki már a gyógyszert sem tudja kifizetni, aki más ruhában jár, aki éhes, aki még 5 köbméter tűzifát sem tud megvenni, aki a közműszámlákat nem képes kiegyenlíteni, aki a jövedelmét elissza, vagy akinek nincsen háza, nem menyasszonyi ruhában esküszik.

„Régen nem volt ritka, hogyha valakinek nem volt menyasszonyi ruhája.” (Hidvérgárdó – nő, 66 éves)¹⁴⁵

¹⁴³ Pálovics Eszter interjújából

¹⁴⁴ (Perkupa – nő, 79 éves) Szivák Fruzsina interjújából

¹⁴⁵ Szalmen Edit interjújából

Szabadidő

A nosztalgikus visszaemlékezések között – együtt a munkabiztonság emlegetésével – előkelő helyen állnak a szabadidő eltöltésével kapcsolatos emlékek. Annak ellenére így van, hogy többen kijelentették, hogy szabadidő a múltban nem létezett, számos interjúban is visszatérő elem volt arra hivatkozni, hogy a család sohasem ment, mehetett nyaralni. Mégis egy kiegyensúlyozott, harmonikus és a szegényes lehetőségeket maximálisan kihasználó világ tárul a szemünk elé. A kapcsolódás a közösségen alapult, ha az egyén jól szeretne volna érezni magát, a többiek, a kortársak kapcsolatát kereste.

„Magában nem szórakozott senki sem. Aki csak tehetett, a többiekkel együtt volt. Akár ivott, akár pletykálgodott, akár a bálban. És mi így éreztük jól magunkat, együtt a többiekkel.” (Hidvégdó – férfi, 59 éves)¹⁴⁶

A fiatalok egymás házához jártak, kártyáztak, énekeltek, szóttek-fontak. Téli estéken kártyáztak, malmoztak, gombfociztak, ha friss hó esett, a fiúk lovasszánnal körbevittek a lányokat.

„Vasárnaponként meg a fiúk körbevittek minket lovasszánnal a környéken: Hidvégdó, Komjáti. Akkor így voltunk és kártyáztunk.” (Bódvalenke – nő, 67 éves)¹⁴⁷

„Elmentünk sétálni és danoltunk, csengőt tettek nyakukba a fiúk azt úgy húztak végig a falun bennünket [lányokat], úgy danoltunk” (Bódvalenke – nő, 69 éves)¹⁴⁸

¹⁴⁶ R. Nagy József interjújából

¹⁴⁷ Zeller Kitti interjújából

Fonóba jártak kendert feldolgozni, fiúk-lányok közösen. Rendszeres volt az is, hogy az egyes házakat sorra járva, mindig másnál gyűltek össze fiatal férfiak és nők, közösen vagy külön-külön, egy-egy munkával összefont szórakozásra.

„A fonó [az volt], hogy sorra jártunk, voltunk öten, hatan lányok, oszt akkor sorba, egy este egynél, más este másnál.” (Tornabarakony – nő, 83 éves)¹⁴⁹

„Kultúrbálokat” rendeztek a kultúrházban, „...amikor kedvük volt, időponttól függetlenül.”¹⁵⁰ Az együtt töltött szórakozási alkalmak egészen a rendszerváltoztatási rendszeresek voltak, igaz, a szerevezést már gyakran a munkahelyi kollektívák – a helyi termelőszövetkezetek és bányauzemek – vették át.

„Az itteni bányától a szocialista brigád vitt minket kirándulni, úgyhogy mentünk mindig, minden évben.” (Tornaszentandrás – nő, 71 éves)¹⁵¹

A báli alkalmak – szilveszter, farsang, nyáron szabadtéri bál kétszer, aratás utáni bál stb. – a közösségek egészét megmozgató s azt alkalomról-alkalomra összekovácsoló rendezvények voltak. Gyakran „egész éjszaka égett a villany”¹⁵² – azaz reggelig tartott a közös mulatság.

„A bálók még úgy voltak, hogy körbeültek, nem úgy, mint most, hogy idős nem mehet. [...] Mi táncoltunk, az öregek nézték, ugyanúgy lányok, fiúk is, meg fiatal házaspárok, még a 40-50 évesek is, mindenki táncolt.” (Tornanádaska – nő, 65 éves)¹⁵³

¹⁴⁸ Tóth Anett interjújából

¹⁴⁹ Nagy Éva interjújából

¹⁵⁰ (Perkupa – nő, 73 éves) Matyi Marietta interjújából

¹⁵¹ Mitró Csilla interjújából

¹⁵² R. T. interjújából

¹⁵³ (Bódvaszilas – férfi, 48 éves) Korsós Bernadett interjújából

Ennek a hiányát látják ma legtöbben, a közösségek széthullásának okaiként is gyakran megnevezik.

„Nagyon más volt akkor a világ, amikor ilyen kis gyerekektől fogva nagyobb, nagyobb, nagyobb, fiatalabb, öregebb együtt van, mint amikor már az ember kimegy, vagy bárhová megy, csak azt látja, hogy mind betegek, meg sánták vagyunk, így mi nem bírjuk, fiatal meg alig van.”
(Tornaszentandrás – nő, 71 éves)¹⁵⁴

A megkérdezettek átlagosan napi 2,8 órán keresztül néznek televíziót. Ebből 3,5% saját bevallásuk szerint napi 8 óránál többet tévézik, köztük többen is napi 16-18 órát. Nagyjából ugyanennyien, 3,2% soha nem néznek televíziót. Legtöbben, a válaszadóknak kicsit több mint a fele 2-4 órát szán televízió-nézésre. Nemzetiségi sajátosságok nem fedezhetők fel a mintában, ugyanúgy vannak nem tévézők, mindig a képernyő előtt ülők és átlagos fogyasztók magyarok, cigányok és más kisebbségek között is.

Majdnem mindenki – a válaszadók 92%, illetve 89%-a – nézi a két legnagyobb kereskedelmi adó, az *RTL Klub* és a *TV2* műsorait. Harmadik legnézettebb adóként a *Magyar Televízió 1-es* csatornája 52%-kkal. Talán nem is meglepő, hiszen ezek azok az adók, amelyeket egyszerű, földi antennával is fogni lehet, illetve előfizetési díjuk a legalacsonyabb.

Nagyjából azonos nagyságrendben, mintegy 6-17%-os arányban nézik a többi csatornát, a következő sorrendben a legnézettebbtől a legkevésbé nézettig: *Duna TV*, *Sport tévék*, *HírTV*, *Spektrum*, *VIVA*, *Cool*, *National Geographic*, *Minimax*, *Film+*, *StoryTV*, *Muzik* – illetve többen is azt választák, „mindegy mit nézek, ahol van sorozat, oda kapcsolok”¹⁵⁵.

Ambivalens a viszony a legfontosabb szórakozási móddal, a tévézéssel szemben. Mert bár majdnem mindenki nézi,

¹⁵⁴ Szalontai Ildikó interjújából

¹⁵⁵ (Bódvaszilás – nő, 55 éves) R. Nagy József interjújából

egyben tudják is, hogy valami régen megvolt érték ezzel elvesz, végleg eltűnik. A régen sokat kedvelt időtöltések, amelyek mélyen beleívódtak az emberek emlékeibe, egyben közösséget, összetartozást, szolidaritást is teremtettek. Az, hogy „az emberek egymást hidegen hagyják, nem ismerik egymást.”¹⁵⁶, jórészt annak köszönhető, hogy „mindenki bevonul a tévé elé és ott ül”¹⁵⁷. Annak ellenére, hogy az idegenek, a külföldről beköltöző úgy látja, hogy, „itt nagyon nyitottak az emberek.”¹⁵⁸, a helyiek már nem így érzik.

„Az egyik a tévét nézi, a másik a rádiót hallgatja, a harmadik videózik. Ezelőtt meg a kultúrházban volt, hogy negyvenen is voltunk. Most meg hárman, négyen nem vagyunk.” (Tornaszentandrás – férfi, 50 éves)¹⁵⁹

„Mert bekapcsolod a tévét és megörjítenek ezek a tragikus hírek, az erkölcstelen műsorok. Hát ez jó élet?” (Tornaszentandrás – nő, 65 éves)¹⁶⁰

Az egyéni, aktív kikapcsolódási módok közül az olvasás erőteljesen visszaszorult.

„Régebben nagyon szerettem olvasni, faltam a könyveket, újságokat is járattam. De most itt van a tévé, hát minék olvassak?”¹⁶¹

Az újságolvasók között az *Észak Magyarország* című megyei lap a listavezető, az összes megkérdezett 37,1%-a, az újságolvasók 50,5%-a olvassa. Az ezt követő mezőny nagyon szórt, csupán a *Szabad Föld* (10,1%), a *Blikk* (7,0%), illetve a *Népszabadság* (5,8%), tud az 1-3%-os érték fölé nőni, amely-

¹⁵⁶ (Bódvaszilás – férfi, 48 éves) R. T. interjújából

¹⁵⁷ (Tornaszentandrás – nő, 62 éves) Hrickó András interjújából

¹⁵⁸ (Bódvaszilás – Lengyelországból betelepült nő, 42 éves) M. T. interjújából

¹⁵⁹ Kiss Dorottya interjújából

¹⁶⁰ Pintér Ágnes interjújából

¹⁶¹ (Bódvaszilás – nő, 55 éves) R. Nagy József interjújából

ben – a teljesség igénye nélkül – *Nők Lapja, HVG, Story, Kiskegyed, Autó Motor, Humanitás, Fanny, Bravó, Best, Tina, Magyar Nemzet, Zsaru, Hot*, különböző sportújságok, televíziós műsorújságok stb. található. A megkérdezettek 23,2% nem olvas semmiféle újságot, 1,6%-uk azért nem, mert elmondásuk szerint nem tud olvasni!

Utazás

A környéken élők nagy része havonta (28,6%) vagy ennél ritkábban (29,4%) hagyja el lakóhelyét. A napi gyakoriságú lakhelyelhagyás, ami szinte kizárólagosan munka, illetve közép fokú tanulás céljából történik, alacsony mértékű, mindössze 12,3%-os. A hetente kétszer-háromszor és a hetente településeket elhagyók 11,7, illetve 11,4%-kal képviseltetik magukat, míg kéthetente az itt élők 5,7%-a utazik el. Vannak olyan falvak is – Bódvalenke, Tornanádaska, Tornabarakony –, ahol nem mérhető a napi gyakoriságú elutazások száma. Ebben részben az elöregedésből, részben a cigány lakosságot kiemelten sújtó munkanélküliségből adódó inaktivitás okolható. Ezekben a településeken a legmagasabb a havinál ritkább elutazások száma is.

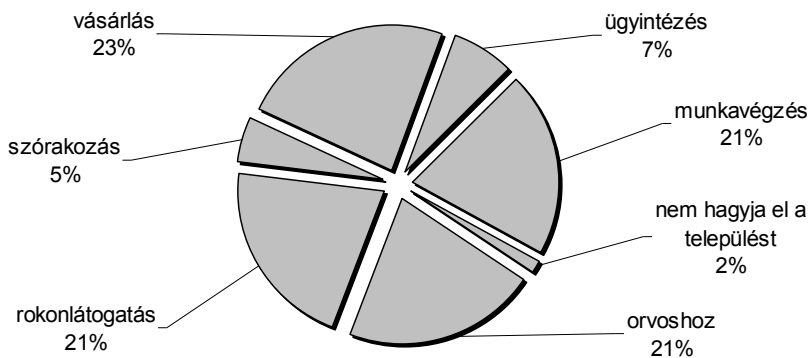
A helyieknek, öregeknek, fiataloknak egyaránt leginkább az fáj, hogy vásárlás miatt is el kell hagyniuk mind településüket, mind a mikrorégiót, míg egy-két évtizeddel ezelőtt a komolyabb iparcikkek kivételével mindet be tudtak szerezni helyben, ha máshol nem, Bódvaszilason. Az öfenntartás megszűnt, „most mindenért a boltba szaladunk”¹⁶². Ráadásul az árakkal is baj van.

„Miskolcon minden olcsóbb, mint itthon, még a zöldség és a gyümölcs is. Mi, parasztok innen a faluról a városba

¹⁶² (Tornaszentandrás – nő, 66 éves) Fekete Krisztián interjújából

járunk paradicsomért. Hát nem örület ez?’’(Bódvaszilas – nő, 55 éves)¹⁶³

A Tornai-medence lakói leggyakrabban (63,5%) tömegközlekedési eszközökkel hagyják el településüket. Annak ellenére, hogy a térségben nagyon erős a vonatközlekedésbe vetett bizalom, a vasútpolitikával tudatosan bomlasztott rendszer, a csatlakozásokat és a potenciális utasok igényeit figyelembe nem vevő forgalomszervezés miatt ma a buszközlekedés bonyolítja a forgalom túlnyomó többségét. Egy ideig a műszakos kezdésekhez idomult a MÁV menetrend, aztán „elvették mindkét műszakos vonatot”¹⁶⁴. A helyiek azért is szerették a vonaton való utazást, mert az alkalmat nyújtott párkeresésre, az udvarlásra. Több interjúalanyunk is a vonatozásnak köszönhette férjét, feleségét.

Milyen okból hagyja el a települést?

¹⁶³ R. Nagy József interjújából

¹⁶⁴ (Bódvaszilas – férfi, 57 éves) R. B. interjújából

A busszal való közlekedésnek is vannak hagyományai, elsősorban a nagyon jelentős ingázásnak köszönhetően. Amíg a borsodi bányavidéken számos bánya üzemelt, tömött jöttek-mentek a „műszakos buszok”. Az ingázó bányászok életük jelentős részét a buszon ülve töltötték, hajnal 3-kor indultak s csak 16 órára értek haza egy-egy nappalos műszak után. A bejáró férfiak, nem tudták nevelni a gyerekeiket sem.

„Egyszerűen nem volt rá időm. Hazaértem, akkor már fáradt voltam. 14-16 órát töltöttem távol. A feleségem oldotta meg ezt az egészet.” (Bódvaszilas – férfi, 57 éves)¹⁶⁵

A buszt a buszvezető bevonásával igyekeztek saját ízlésük szerint otthonosabbá tenni, árnyékoló függönyökkel, illetve a leghátsó ülésor fölött beépített úgynevezett „ultilámpával”, mely anélkül adott fényt a kártyásoknak, hogy a többi, sötétben szundikálni kívánó utast zavarta volna.

Saját gépjárművet a közlekedők 25,8%-a használ, míg 10,7%-nyian önkormányzati járművel, „kisbusszal”, betegszállítóval vagy mentővel hagyják el településüket. Nehezen magyarázható, hogy kerékpáros közlekedés szinte nem is létezik, mindössze 0,5% pedálozik. A települések egymáshoz kis, 4-6 kilométeres távolságra találhatók, a Bódva völgye viszonylag sík, az utak bár rosszak, de alkalmasak a biciklizésre, a kerékpár olcsón beszerezhető és üzemeltethető jármű. Magyarázatul szolgálhat az, hogy a leggyakoribb célterületek (Edelény, Miskolc, Kazincbarcika, Szendrő) nem a mikrotérben, hanem azon túl találhatók, gyakran 30-50 kilométernyire, vagy még messzebb. Emellett a közlekedők jelentős része idős, akiknek a kerékpározás igencsak megterhelő tevékenység lenne. Többen abban vélik az indokokat, hogy „a

¹⁶⁵ R. B. interjújából

cigók úgyis ellopják a bicikliket”¹⁶⁶, kár lenne pénzt áldozni rá. Ennek ellenére a tömegközlekedés által ellátatlan területen használnak kerékpárt, vagy mennek gyalogosan – legalábbis az elmondás szintjén. Nem felejtendő, hogy ezek a narratívák mindig valamiféle anekdotába burkolva jelennek meg, kiemelve a biciklizés vagy gyaloglás ritkaságát, emberpróbáló jellegét.

„Most az, hogy Szlovákiába átmegyünk, az semmi. Hát biciklivel is átmegyünk [...] mikor lakodalomban voltunk, gyalog jöttünk vissza!” (Bódvaszilas – nő, 42 éves)¹⁶⁷

Közösség, nevelés

Tornabarkonyban úgy vallják, hogy az emberek közötti szeretetet az egyenlőség hozta. Ez a felfogás más településeken is megjelenik. Többen is említették azt, hogy a társadalmi, vagyoni különbségek láthatatlanná tétele sokat segített a tisztelaten és megbecsülésen alapuló emberek közötti kapcsolatok kiépítésében és fenntartásában.

*„[A vagyoni különbségeket] a tanító néni igyekezett el-
tűntetni, hogy ne legyen. [...] iskolaköpenyt kellett hordani. És akkor így nem volt probléma, hogy kinek van szép ruhája, meg esetleg éppen olyan kis kopottabb ruhája.”
(Bódvaszilas – nő, 54 éves)¹⁶⁸*

A közösséget erősítik a még működő tradíciók is, mint például a férfiak társaságának együttműködését kívánó májusfaállítás, illetve az eladó lányokkal, fiatalabb asszonyokkal nem

¹⁶⁶ (Bódvaszilas – férfi, 54 éves) Sz. T. interjújából

¹⁶⁷ Sz. T. interjújából

¹⁶⁸ Német Adrienn interjújából

bővelkedő falvakban elsősorban a gyász köré szerveződő csoportos magatartások.

„Itt nálunk működik a szokás, a hagyomány [...] Hat hónapig a nagyszülőket, egy évig a szülőket, három-hat hónapig a közeli hozzátartozókat gyászoljuk. Ilyenkor kerüljük a mulatozást, fekete öltözetben járunk.” (Tornaszentandrás – férfi, 27 éves)¹⁶⁹

Gyermeknevelési elvek tekintetében a helyiek mindig annak szigorúságát hangsúlyozták. Jelenleg is szinte teljes az egyetértés abban, hogy szabadelvű nevelési módozatokkal szemben a „hagyományos”, szigoron és tekintélyelvűségen alapuló, a fegyelmezésben a büntetést sem nélkülöző formákat részesítik előnyben. Erre saját, gyermekeik nevelési tapasztalataiból számos megerősítést kaptak és kapnak.

„Olyannak neveltem, hogy tudja azt, mi a rend, mi a kötelessége, de sohasem engedtem szabadon, hogy azt csináljon, amit akar.” (Hidvéghardó – nő, 71 éves)¹⁷⁰

Ebben a felfogásban történt annak a ma középkorú, negyvenes éveit taposó rétegnek a nevelése is, amelyik a rendszer-változtatás éveiben kezdhetette el felnőtt életét.

„Minket csak úgy téptek, úgy tanítottak, neveltek.” (Bódvaszilas – férfi, 48 éves)¹⁷¹

Az oktatás szigorúságát a családi viszonyok merev formaisága is erősítette. Még az 1970-es, 80-as években is hétköznapi jelenség volt a családon belül magázódás, férj és feleség, illetve gyerekek és szülők között. Ez mára már majdnem teljesen eltűnt, de a szülők és nagyszülők korosztálya között érintetlenül megmaradt.

¹⁶⁹ Kiss Evelin interjújából

¹⁷⁰ Gázsó Dóra Júlia interjújából

¹⁷¹ R. T. interjújából

A közösségből munka, tanulás miatt kilépő egyént gyakran kiközösítették, megszégyenítették új helyén, mert nem modern módon gondolkodott, viselkedett s alakította ki külsejét.

„Vannak olyanok, akik még azért is lenézik a másikat, hogy azon nem olyan ruha van. Mikor elkerültem középiskolába, emiatt annyira lenéztek, és úgy kiközösítettek a kollégiumból.” (Becskeháza – nő, 30 éves)¹⁷²

„De sokszor kiröhögtek a munka utáni fürdőzőskor a többiek, mert nekem parasztnapozásom volt. Ez azt jelenti, hogy deréktól felfelé az ember csokibarna a napon végzett munkától, de derék alatt hófehér. Mert nálunk nem volt divat rövidnadrágban, meg kispajzban lenni. Azt bizony megszólták a faluban.” (Hidvégardó – férfi, 59 éves)¹⁷³

A médiumok, kiemelten a nagy kereskedelmi televíziók által sugallt életmódot ugyan ismerik, de részben anyagi okok miatt, részben a kistelepülésekre jellemző erős közösségi kontroll miatt azt nem élik. Ahol a fiatalok száma nagyon kevés, a mintaadás-mintaátvétel folyamata emiatt el sem indulhat.

„Nem sok barátom volt, mert Becskeháza egy ilyen ötven lelkes kis falu, és három gyerek volt a faluban. Úgyhogy nem volt választási lehetőség.” (Becskeháza – nő, 30 éves)¹⁷⁴

Akik mégis sikeresen integrálódtak valamely modern életet élő közösségbe, azok jellemző módon már nem térnek vissza a régióba, véglegesen elhagyják azt.

¹⁷² Sárközi Ágnes interjúból

¹⁷³ R. Nagy József interjúból

¹⁷⁴ Sárközi Ágnes interjúból

[...] az a gyerek már nem fog visszajönni ebbe a faluba, mert már kisgyermek korától máshol van. [...] és megint csak gyengül az, aki egyébként is gyenge...” (Hidvérgárdó – férfi, 44 éves)¹⁷⁵

Segítségnyújtás

Az egy településen belül élők között a segítségnyújtásnak évszázados hagyománya van. A falubeliek mindig is ügyelt arra, hogy a munkaerejének híján lévőt – öreget, egyedülállót, beteget, gyengét – segítsék, akár hosszabb távon is. A közösség íratlan szabályai diktálták ezt, erősen támogatva az egyház által.

„...segítették egymást az emberek, ahol tudtak, amikor eljött az aratás ideje s nekünk nem volt szekerünk, akkor 4-5 szekérrel is jöttek az emberek és segítettek elvinni, ha eső jött, akkor is jöttek és segítettek.” (Perkupa – nő, 87 éves)¹⁷⁶

Napjainkra a segítségnyújtásnak ez a rendszere felbomlott, illetve erősen átalakult. Csökkent a segítségnyújtás mértéke, szűkült a köre is. Nagyjából a több embert igénylő, szezonális munkákra korlátozódik (favágás, betakarítás, építkezés, lakodalmi előkészületek, disznóvágás stb.), illetve azokra, amelyek anyagi befektetést, hosszabb időt nem igényelnek (postai küldemény átvétele, az üres ház figyelése, értesítések, üzenetek átadása stb.). A legjellemzőbb változás mégis az, hogy a segítségkérés-nyújtás köre konkretizálódott, s mára már csak a közvetlen szomszédságra, illetve a szűk rokoni körre szorítkozik.

¹⁷⁵ N. B. interjújából

¹⁷⁶ Kasuba Judit interjújából

„A mai napig is így van ez Tornaszentandrásan, ha van lagzi, a szomszédok, rokonok sokat segédkeznek, visszük a süteményt, tojást, lisztet, ajándékot” (Tornaszentandrás – nő, 71 éves)¹⁷⁷

Nem hagyható említés nélkül, hogy minden településen találkozhatunk megdöbbenően nagyvonalú, de elképesztően kicsinyes magatartással is.

„Nekem van egy tyúkom [...] hát én már erre a 200 Ft-ra nem nézek, hogy én adjak neki 10 tojást, aztán vegyem el tőle... [...] Ők szoktak disznót vágni, ha egy évben ötször vágnak, akkor nekem ötször hoznak belőle kóstolót. Szeretjük egymást...” (Bódvaszilas – nő, 66 éves)¹⁷⁸

„A múltkor volt egy avartűz, X kijött és nem érdekelte, nem segített oltani, mondván, hogy nem az övé ég. Ezután fordult a széljárás és leégett az övé.” (Bódvaszilas – férfi, 34 éves)¹⁷⁹

Az egyes településeken belül nem azonos értékeket kaptunk, amikor a segítségnyújtásról kérdeztünk. Megfigyelhető, hogy azokban a falvakban alacsony a segítségnyújtási hajlandóság, ahol magas a beköltözők száma, illetve etnikailag megosztott a közösség, magas a cigányok száma. Nyilvánvaló, hogy egy jól működő rokoni hálózathoz, kliens-patrónusi viszonyrendszer kialakulásához jelentős együtt eltöltött időszak szükséges. Ezekben a településeken erre nem volt idő.

Tornaszentandrásan nagyon segítőkész a közösség, gyakoriak a kisebb-nagyobb segítségnyújtások, amelyek elsősorban itt is az idényszerű mezőgazdasági munkák elvégzésében mutatkoznak meg, de a pénzbeli segítségnyújtás sem ritka, sőt „a házimunkát is falubeliek szokták, én már nem bírnám”¹⁸⁰.

¹⁷⁷ Mitró Csilla interjújából

¹⁷⁸ Juhászné Jakab Erika Krisztina interjújából

¹⁷⁹ Solymár Péter interjújából

¹⁸⁰ (Tornaszentandrás – nő, 62 éves) Hrickó András interjújából

Hidvégardón is „mindenki segít mindenkinek, persze vannak perlekedők is”¹⁸¹.

<i>Település</i>	<i>értékátlag</i>
Bódvalenke	1,8
Tornanádaska	2,4
Perkupa	3,0
Bódvaszilas	3,2
Bódvarákó	3,3
Tornabarakony	3,4
Komjáti	3,5
Hidvégardó	4,0
Tornaszentandrás	4,1
Tornaszentjakab	4,2
<i>Átlag</i>	<i>3,3</i>

*Az Önök településén mennyire segítik egymást az emberek?
[Nagyon sokat (5) – nagyon keveset (1)]*

Bódvalenkére nem ez a jellemző, „nem segítenek, még a testvérek is meglopják egymást”¹⁸², vagy „csak kamatos pénzre segítenek”¹⁸³. A jóval magasabb értéket elérő Komjátiban is azt mondják, hogy „a falut az irigység tartja össze”¹⁸⁴, nem a segítőkészség.

A klasszikus segítségnyújtással szemben jóval nagyobb szerepe van a mára már erőteljesen visszaszorulóban lévő, kölcsönösségi alapon működő segítségadásnak, a kalának. A már említett okok mellett közrejátszik ebben a munkaképes, helyben lakó réteg teljes eltűnése is. Az öregedő tornai falvakra jellemző, hogy a segítségadó is segítségre szorul.

¹⁸¹ (Hidvégardó – férfi, 54 éves) Pálovics Eszter interjújából

¹⁸² (Bódvalenke – férfi, 42 éves) Hrickó András interjújából

¹⁸³ (Bódvalenke – nő, 41 éves) Szilágyi Dóra interjújából

¹⁸⁴ (Komjáti – férfi, 50 éves) Hircsu Nóra interjújából

„Most már nem vagyunk csak 15-en, akkor régen meg volt 52 család, meg volt fiatalság, úgyhogy mindennek vége.” (Tornabarakony – férfi, 75)¹⁸⁵

Ezek a helyeken a kölcsönös segítség sokszor csak szimbolikus, a gyászban támogatják egymást.

„A temető az általában ilyen, oda mindenki eljön mindig [...], a sírhoz azért mindig eljönnek.” (Tornanádaska – nő, 65 éves)¹⁸⁶

A Bódvalenkén kaláka azért „nincsen, mert alig vagyunk itt már parasztok”¹⁸⁷. A magyarok kisebbségbe kerülése ellenkező hatást váltott ki Tornanádaskán, ott erősítette az összetartozást, a kalákát az, hogy a „cigányok miatt egymásra szorulnak”¹⁸⁸. Az egyik legmagasabb kalákázási hajlammal rendelkező Tornaszentandrásról így látják:

„Krumpliültetésre, kukoricatörésre összeszövetkezünk, ahol sok föld van, összejövnék, meg szüretkor.” (Tornaszentandrás – nő, 43 éves)¹⁸⁹

„Már tűnőfélben van, az az oka, hogy az idős ember nem tud már visszasegíteni. A fiatalok és a középkorúak hiányoznak.” (Tornaszentandrás – férfi, 45 éves)¹⁹⁰

A fiatalok hiánya, amellet, hogy egyre kevesebb a segítségnyújtó, egyben azt is eredményezi, hogy egyre nő a segítségre szorulóknak száma. Belátható, hogy ezt már rokonsági, szomszédsági körben megoldani nem lehet.

A segítségre szoruló helyiek legnagyobb arányban az intézményesített gondozói szolgálatokra számítanak, gyakran

¹⁸⁵ B. M. interjújából

¹⁸⁶ Korsós Bernadett interjújából

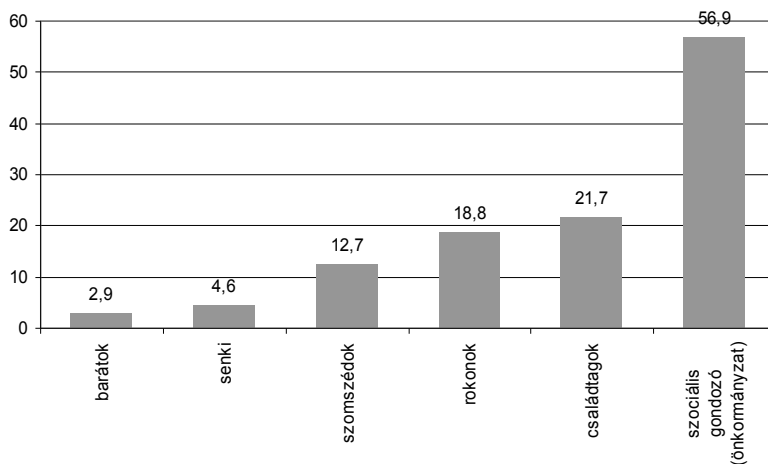
¹⁸⁷ (Bódvalenke – nő, 71 éves) Szilágyi Dóra interjújából

¹⁸⁸ (Tornanádaska – férfi, 65 éves) Fekete Krisztián interjújából

¹⁸⁹ Incze Nikoletta interjújából

¹⁹⁰ Rác Tünde Fatima interjújából

azok is, akik még rendelkeznek tetterős, aktív rokonsággal, családtagokkal. Elenyésző azok száma, akik úgy érzik, senki sem segíti őket, nem számíthatnak csak „a jó istenkére, azaz senkire”¹⁹¹.

*Kikre számíthat a segítségére szoruló?
[A megkérdezettek %-a]*

Tornanádaskán a terepmunka éveiben nem volt gondozói szolgálat, ezzel szemben Hidvégyárdon „csak be kell jelenteni a tanácsnak és jönnek ezek a gondozók, ha beteg vagyok, gyógyszert kell váltani, kimosni”¹⁹². Hidvégyárdon többen is úgy látták, hogy „a szociális gondozók itt jól megszervezték, vannak jól kiképzett szociális szervezetek”^{193, 194}. Hasonlóan pozitív volt a vélemény Bódvaszilásról is.

¹⁹¹ (Tornabarakony – nő, 42 éves) Nagy Éva interjújából

¹⁹² (Hidvégyárdó – férfi, 39 éves) Sárközi Ágnes interjújából

¹⁹³ (Hidvégyárdó – nő, 37 éves) Gászó Dóra Júlia interjújából

¹⁹⁴ Feltétlenül említést érdemel, hogy ezen vélemények a *Csereháti Szociális Szolgáltató Hálózat* projekt működése idején hangzottak el.

„Az önkormányzat ad szociális munkást, el vagyunk látva, nem vagyunk magunkra hagyva. Itt falun jobban rájönnek, hogy valami baj van” (Bódvaszilás – nő, 73 éves)¹⁹⁵

Komjátiban is elégedettek voltak, a faluban „van két szociális munkás, akik ha kell, mosnak, takarítanak, ételkészítés is van.¹⁹⁶”, hasonlóképpen Tornaszentandrason is: „törődnek velünk a nők [a szociális munkások]¹⁹⁷”. Kijelenthető, hogy a térség legjobban működő, a lakosok elégedettségét legjobban elnyerő intézményrendszer a szociális gondozó szolgálat.

¹⁹⁵ Mikó Krisztina interjújából

¹⁹⁶ (Komjátai – férfi, 48 éves) Szivák Fruzsina interjújából

¹⁹⁷ (Tornaszentandrás – nő, 70 éves) Incze Nikoletta interjújából

Utóhang

2011-et írunk. A Tornai-medencében végzett terepmunka óta négy esztendő telt el. Változott-e valami, elavulttá váltak-e az akkor rögzített adatok? Születtek-e megoldások a térséget bénító munkanélküliségre, a falvak előregedésére, a fiatalok elvándorlására, a magyarok és cigányok közötti konfliktusok elsimítására? Igen, vannak változások! Sajnos egyik esetben sem vált jobbá a helyzet, minden téren komorabb jelent tapasztalhatnak meg a tornaiak. Kevesebb munka jut a kevés fiatalnak, igaz, kevesebb az öregek száma is – idősebb beszélgetőtársaink közül sokan már nincsenek közöttünk. Az elvándorlást csak enyhíteni tudja a kevés, elsősorban városi, pihenni vágyó megjelenése. Ők azok, akik miatt a kiháló falvak talán még képesek életben maradni, s akik kulturális aktivitása elvitathatatlan. Rajtuk kívül csak a többszörösen hátrányos helyzetben élő cigányok lélekszáma növekszik. Egyes települések mind a helyiek, mind a kívülállók szemében cigányfalvakká váltak, sokak szerint menthetetlenek. Számos civil kezdeményezés, turisztikai indíték a politika és a gazdasági érdekek fősodrából érdektelenül küszködik a megmaradásért. S miközben az etnikai, gazdasági, politikai konfliktusok száma egyre növekszik, egyre elérhetetlenebbnek tűnik a kiábrálás, s egyre szebbnek tetszik a múlt.

Őszintén reméljük, hogy munkánk – kutatásunk, adataink, s az abból leszűrt eredmények – közzétételével segítségére lehetünk a régióban lakóknak, illetve az itt élők iránt felelősséget érzőknek, tenni vágyóknak, szakembereknek, döntéshozóknak, a szépet, az egyedít keresőknek, vagy csupán azoknak, akik szeretnék megismerni, megtudni, hogyan éltek az ezredfordulón a csonka Torna falvaiban...

Bibliográfia

1. 1881. évi LXIV. törvénycikk Abauj [sic!] és Torna megyék egyesítéséről [sic!].
2. 1884. évi VII. törvénycikk némely megyék határának egyes községek és puszták átsatolása által való kiigazításáról, s az ezzel kapcsolatos intézkedésekről.
3. Babbie, Earl: *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata*. Budapest, 1995, Balassi Kiadó.
4. Dobák Judit: A diósgyőri munkáskolónia. In Horváth – Pethő – Tóth (szerk.): *Munkástörténet – munkásantropológia*. Budapest, 2003, Napvilág Kiadó, 160-170. p.
5. Dobák Judit: Mental maps in the colony of the Diósgyőr metalworks. In *Growth, Decline and Recovery. Heavy Industrial Regions in Transition*. Budapest - Miskolc, 2008, Institute of History of Hungarian Academy of Sciences – University of Miskolc, 255-260. p.
6. Dobák Judit: Rozsdás vidék. In Danó Orsolya (szerk.): *Bánandrás. Írások és Képek Bán András 60. születésnapjára*. Miskolc, 2011, KVAI, 139-148. p.
7. Dobány Zoltán: *A Cserehát történeti földrajza (18-20. század)*. Jósvafő, 2010, ANPI.
8. Durst Judit: „Bárók”, patrónusok versus „komák” – Eltérő fejlődési utak az aprófalvakban. In: Váradi Monika Mária (szerk.): *Kistelepülések lépéskényszerben*. Budapest, 2008, Új Mandátum Kiadó, 232-281. p.
9. Fejes László et alii: *Társadalmi helyzetkép: életkörülmények Észak-Magyarországon*. Miskolc, 2007, KSH.
10. G. Fekete Éva: *A Bódva-vidék turisztikai fejlesztési stratégiája*. Edelény, 2002, REG-LEX.

11. G. Fekete Éva: Cigányok a Cserehát-Hernád-Bódva vidéken. Tájegységi elemzés. In: Baranyi Béla (szerk.): *Roma szegregációs folyamatok a csereháti és dél-baranyai kistérségekben*. Budapest, 2005, Gondolat-MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 53-83.p.
12. Osgyáni Gábor: Mindentől távol – Falvak a tornai medencében. In: Váradi Monika Mária (szerk.): *Kistelepülések lépéskényszerben*. Budapest, 2008, Új Mandátum Kiadó, 196-231.p.
13. *Tolnai Világlexikon*. Abaúj-Torna vármegye. Budapest, 1912, Magyar Kereskedelmi Közlöny Hirlap és Könyvkiadóvállalat.
14. Török Zsuzsanna: Birokra kelni a valósággal. In Bócsi Krisztián – Török Zsuzsanna: *Birokra kelni a valósággal. Vizuális antropológiai esettanulmányok*. Miskolc, 2005. Aldebaran, 7-10.p.
15. Török Zsuzsanna: *Határeset - tanulmány egy Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei kistelepülés etnikai viszonyairól és identitásáról*. <http://magyardiplo.hu/mitiok/569-hatareset-tanulmany-egy-szabolcs-szatmar-bereg-megyei-kistelepueles-etnikai-viszonyairol-es-identitasarol-> [2011. október 30.]
16. Virág Tünde – Zolnay János: Csapdába került önkormányzatok, csapdában tartott szegények – közfoglalkoztatás a Csereháton. *Esély*, 2010/1., 119-130.p.

(2. kép) Régi, még lakott parasztház Beskeházában.

(3. kép) Bácskészi utcarészlet lakott és lakatlan házakkal.
Megfigyelhető a házak jellegzetes bádogfedése is.

(4. kép) Szegényparaszti lakóház Becskeházán.
1910-ben még 228 lakosa volt,
mára már csak 35-en élnek a faluban.

(5. kép) Bódvalenkei utcarészlet.

(6. kép) Bódvalenkei ház hátsó fala
a Freskófalú program egyik festményével.

(7. kép) Bódvalenke főutcája a református és a római katolikus templommal.

(8. kép) Bódvarákói ház oromfala kereszttel és a védőszent fülkéjével.

(9. kép) Jellegzetes fedett kéményes házak Bódvarákón.

(10. kép) Bódvaszilás körzeti általános iskolája, ahová 2011. szeptemberétől tizennégy település gyermekei járnak.

(11. kép) A Tornai-medence legnagyobb településének,
Bódvaszilasnak központja.

(12. kép) A felújított és gondosan karban tartott hidvégardói Papp-kúria, melyben konyha és étterem üzemel.

(13. kép) Felújított, deszkaoromzatukon keresztet viselő házak
Hidvégdó központjában.

(14. kép) „Honfiaink ajándéka Amerikából. 1910.”
Amerikás magyarok által állíttatott öntöttvas szobor
a hidvégardói katolikus templom mögött.

(15. kép) A felvidéki kisvárosok orsó alakú főtereit idéző utca Hidvégdárdón. Az előtérben millenniumi oszlopsor látható.

(16. kép) Komjáti utca a katolikus templommal.
Háttérben a Bódva völgyét északról határoló,
jellegzetes karsztos domboldal látható.

(17. kép) Alsó csonkakontyos, faragott deszkaoromzatú
katolikusok lakta házak Komjátiban.

(18. kép) Míves építésű tornácos ház
a „száz kőműves falujából”, Perkupáról.

(19. kép) Perkupa gondosan rendben tartott orsó alakú főutcája,
háttérben a református templommal.
A térszerű utcában számos, úgynevezett
„perkupati stílusban” épített parasztház található

(20. kép) Perkupa Ybl Miklós tervezte katolikus temploma.

(21. kép) Felújított tornabarkonyi „hétvégesi” ház.
A helyiek „lakóknak” is hívják a beköltözőket.
Az új lakosok aktivitásának köszönhető,
hogy a település bekapcsolódott
a *Gömör-Tornai Fesztivál* rendezvényeibe.

(22. kép) Tornabarkonyi utca.

A faluban a 2010-es KSH Helységnévkönyv adattár szerint 28 ház volt található, amelyben összesen 17-en éltek.

2011-re a lakosság száma már 22-re növekedett.

Ezzel Tornabarkony elvesztette dobogós helyét a legkevesebb lakossal rendelkező falvak „versenyében”.

(23. kép) Omladozó, bádofedékes,
katolikus ház Tornabarkonyban.

(24. kép) A tornanádaskai, impozáns faritkaságokkal körülölelt Hadik-kastély. Ma nevelőotthonnak és kisegítő iskolának ad helyet.

(25. kép) Hétköznapi forgatag Tornanádaska főutcáján.
A faluban mára már csak pár magyar található,
a lakosok többsége cigány.

(26. kép) Tornaszentandrás utcarészlet.
A település területének mintegy felét erdő borítja,
számos turistát, pihenni vágyót vonzva.

(27. kép) Tornaszentandrás körbetornácós katolikus ház.

(28. kép) Tornaszentjakab templomai,
háttérben a XII. századi eredetű,
románkori katolikus templommal.

(29. kép) Utcarészlet Tornaszentjakabról.
A faluban élő férfiak javarésze bányában dolgozott,
köztük sokan az ormosi vagy feketevölgyi szénbányákban.
Hajnalban indult a „műszakos busz”,
s csak délután hozta vissza a munkásokat.

(30. kép) Tornaszentjakabi házak.

Tipográfia és borítóterv
R. Nagy József

Aldebaran Kárpátok Eurorégió
Társadalomtudományi Kutatóműhely

www.aldebaran.hu

2001 • 2011 [10] aldebaran

